

Hadis: Hz. Muhammed'in söz, fiil ve takrirlerine hadis denir. Hadisin tanımı içinde yer alan bu unsurlara bazen "Hz. Muhammed'in sıfatı" da eklenmektedir. Hz. Peygamber'in sözleri, onun dinî ya da gayr-ı dinî anlamda söyledikleri/ ifade ettikleridir. Hz. Peygamber'in fiilleri, dinî ya da gayr-ı dinî anlamdaki davranışları/amelleridir. Hz. Peygamber'in takrîrleri ise onun huzurunda yapılan fiil veya söylenen bir söze onay ya da itiraz sadedinde bir tepki vermediği, vâkîf olduğu hâlde sükût ile karşıladığı ve aslen başkalarına ait davranışlardır.

HADİSİN UNSURLARI

Hadis temelde iki kısımdan meydana gelmektedir: 1-Hadisi kaynağından alarak bize kadar ulaştırılan şahıslardan oluşan **SENED 2**- O şahısların bize ulaştırdığı ve hükme kaynak olan **METİN**. Sened kelimesi kavram olarak kullanıldığında, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrlerinin yer aldığı metni bize kadar ulaştırılan şahısların/râvilerin meydana getirdiği zincire denir. Sened kavramına **TARİK (الطريق)** ve **VECH (الوجه)** adı da verilmektedir. Metin ise bir isnâd ile rivayet edilmiş olan ve Peygamberimize ait söz, fiil ve takrîrlerin yer aldığı kısma denmektedir.

HADİS İLE İLGİLİ BAZI TEKNİK KAVRAMLAR

Hadisin isnâdında yer alan ve metni bize ileten şahısların her birine **RAVİ** denir. Genel anlamda – günümüz Türkçesi'nde olduğu gibi- "kitap yazarı" demek olan 'müellif' kelimesi, özel anlamda hadis kitaplarının yazarları için kullanılmaktadır. 'Müellif' kelimesi daha çok tasnif dönemi hadis eserlerinden bahsedilirken bu eserlerin yazarlarını belirtmek için başvurulan bir kelimedir. Aynı anlamda olmak üzere "**MUSANNİF**" kelimesi de kullanılır. Müslüman olarak Hz. Peygamber'e mülaki olan (onunla karşılaşan) ve –araya irtidâd girmiş olsa bile- Müslüman olarak vefat eden kimseye "sahabi" denmektedir. Sahabeye mülaki olan (gören) kişilere Tabiî, Tabiîye mülaki olan kişilere de Etbâu't-Tabiî (Tebeu Tabiî) denmektedir.

Tehammulu'l-Hadis: Tahammul kelimesi sözlükte "bir şeyi yüklenmek" anlamına gelir. Hadis ilminde, hadisin rivayet edilmek maksadıyla Şeyh'ten alınmasına, yüklenilmesine Tehammulu'l-Hadis adı verilir. Bir öğrencinin (Tâlib) hadisi Şeyhinden alıp (Tahammul) rivayet ederken kullandığı ve her biri özel bir anlama gelen lâfızlar vardır ki bunlara Edâ lafızları adı verilmektedir. "**EDÂ**" kelimesi, Türkçemizde kullandığımız gibi "edâ etmek", "bir görevi yerine getirmek", "görevi ifâ etmek" anlamlarına gelmektedir. Mesela **SEMİ'TU** (işittim), **SEMİ'NÂ** (işittik), **AHBERENÂ** (bize haber verdi), **AHBERENÎ** (bana haber verdi), **ENBE'ENÂ-ENBE'ENÎ** (Bize haber verdi-Bana haber verdi) gibi eda lafızları vardır.

RİVAYET TÜRÜ HADİS ESERLERİ

Râviler esas alınarak tertib ve tasnif edilmiş eserlere Ale'r-ricâl eserler denilmektedir. Bu eserlerde Müellif, kitabına aldığı hadisleri ilk veya son raviyi esas alarak tertib ve tasnif eder. Hadisin ilk râvisi, isnâdın son kısmında bulunan sahabîdir. Sahabi râviyi esas alan eserlerde her sahabinin hadisi belli bir kısımda toplanmıştır. Mesela, Ahmed b. Hanbel (v.h.241) el-Müsned isimli altı ciltlik eserinde "sahabi Ebû Bekir'den gelen rivayetleri" bir arada, sahabi Ebû Hureyre'den gelen hadisleri" bir arada, "Hz. Aişe'den gelenleri" bir arada zikretmiştir. Hadisin ihtiva ettiği konular dikkate alınıp, metnin bize ilettiği mevzular esas alınmak suretiyle yapılan tasnif şekline de konularına göre tasnif anlamına gelen "Ale'l-ebvâb" kitaplar adı verilmektedir. Meselâ İmâm Buhârî'nin (v.h.256) el-Câmiu's-Sahîh isimli eseri konulara göre tasnif edilmiş bir eserdir.

HADİS TÜRLERİYLE İLGİLİ BAZI ÖNEMLİ KAVRAMLAR

Kopuksuz olarak Hz. Peygamber'e ulaşan isnâda **MÜSNED/MUTTASIL** denir. Müsnad hadiste isnâdın kopuk olmaması önemlidir. Müsned'i, Merfû' isnâddan ayıran en önemli fark budur. Kopukluk olsun veya olmasın Hz. Peygamber'e kadar ulaşan isnâda ise **MERFÛ'** denir. İsnaddaki râvilerden herhangi birinin diğerinden doğrudan işitmemiş olması, aralarından bir râvinin düşmüş olması her zaman imkân dahilindedir. Eğer iki ravi arasından bir ravi düşmüş ise bu durumda rivayet **MUNKATI'** (kopuk) olur. Herhangi bir yerinde kopukluk bulunan bir isnâd, eğer Hz. Peygamber'e kadar ulaştırılmış ise Müsned değil Merfû' adını alır. Hadisin râvileri arasından bir başka râvinin düşmesi gibi bir durum söz konusu değilse yani râviler gerçekten birbirinden işitmişlerse o hadise Müsned/muttasil denmektedir. Demek oluyor ki Munkatı', isnâdda yer alan açık veya gizli râvi düşmesine denir. Her durumda isnâddan râvi düşmesi, isnâdın değerini ve sıhhatini azaltan bir durumdur. Bu nedenle bir hadisin sahih olabilmesi için gerekli şartlardan biri, isnâdın Munkatı' değil **MUTTASIL** (bitişik) olması zorunluluğudur. İsnâdın sahabide sona ermesi veya söz ya da fiilin sahabeyle ait olmasına

Mevkuf denilmektedir. Böyle bir durumda nakledilen söz veya fiil doğrudan Hz. Peygamber'e değil sahabiye ait olmuş olur. Başka bir deyişle mevkûf hadis aslında sahabinin söz ve fiilleridir. Maktu' ise İsnâdın tâbîide sona ermesi durumudur. Demek ki Maktû'da söz ve fiilin tâbîiye ait olması söz konusudur. **KÜTÜBÜ SİTTE** "Altı Hadis Kitabı" anlamına gelir. Hadisleri bize nakleden birinci derece kaynaklardır. Bu altı hadis kitabı ve yazarları şunlardır: Buhârî (v.h.256), el-Câmiu's-Sahih Müslim (v.h.261), el-Câmiu's-Sahih Ebû Dâvud (v.h.275), es-Sünen Et-Tirmizî (v.h.279), es-Sünen En-Nesâî (v.h.303), es-Sünen İbn Mâce (v.h.273), es-Sünen

SAHİHAN/SAHİ HAYN:

Yukarıda adı geçen altı eserden ilk ikisi "iki sahih kitap" anlamında "sahihân" şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bunun nedeni, hem bu iki eserin isimlerinin "Sahih" olması hem de İslam âlimlerinin bu eserleri en sağlam iki kaynak olarak kabul etmeleridir. Kütübü Sitte, hadis kaynaklarının başında gelir. Buhârî ve Müslim'in yazdıkları Sahihân da Kütübü Sitte'nin zirvesinde yer almaktadır.

HADİSLERİN RİVAYET ŞEKİLLERİ

Rivayet Bi'l-Lafz Hadisin özellikle sahabe ravisi başta olmak üzere, raviler tarafından işitildiği şekline sadık kalınarak rivayet edilmesidir. Buna göre, sahabi ravi, hadisi peygamberden işittiği gibi, tabîi ravi sahabiden işittiği gibi, bu şekilde tüm raviler rivayetin aslına sadık bir şekilde rivayet ederlerse buna hadisin lafzen rivayet edilmesine denir. Rivayet Bi'l-Mâ'nâ Mana ile rivayet, hadisi işiten ravinin hadisi kendisine rivayet edildiği andaki lafızlara sadık kalmaksızın kendi kelimeleriyle nakletmesidir. Burada lafızlar değil anlamlar öne çıkmakta, ravi, işittiği şekilde değil, anladığı şekilde rivayette bulunmaktadır. Başka bir deyişle, manevi rivayet, ravinin müdahalelerine açık bir naklediş şekli olmaktadır.

Bilindiği üzere bir dinin sonraki nesillere sağlıklı şekilde ulaşabilmesi için ilk nesil, hayati öneme sahiptir. Bu her Peygamber için böyledir. İlk nesilde dinin değerleri konusunda meydana gelebilecek bir arıza, sonraki nesilleri kare küpüyle yansıtır. Dolayısıyla İslam dininin kıyamete kadar sahih ve sağlıklı olarak devamı konusunda en önemli halka, hiç şüphesiz ki ilk nesildir. İslam bilim tarihinde ilk asır denilince akla öncelikle sahabe nesli gelir. Ancak hadis rivayeti açısından bakıldığında sadece sahabe nesli değil, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn nesilleri de dâhil olmak üzere ilk üç nesil önem arz eder. Çünkü bu üç nesil, hadisin bir ilim dalı hâline gelmesinde, konu ile ilgili gerekli usul ve metodolojinin yerleşmesinde ana aktör konumundadırlar. Ayrıca Hz. Peygamber'in de hadislerinde ilk üç nesle özel bir değer verdiği görülmektedir. Bu üç neslin ilk halkası olan sahabe neslini, bizzat Hz. Peygamber eğitmiş ve yetiştirmiştir. İkinci ve üçüncü halkalar da büyük ölçüde sahabenin yetiştirdiği kimselerdir. Sahabî kimliğini oluşturan kişi, zâhırde Hz. Peygamber'dir. Ancak bunun arka planındaki ana faktör vahiy gerçeğidir. Vahiy, Hz. Peygamber'in insanlara karşı tavır ve davranış tarzını düzenlediği gibi, insanların da İslam'a ve Hz. Peygamber'e karşı davranışlarını düzenlemiştir. Bunun sonucunda da imanları ve üstün insani değerleri açısından yepyeni bir insan kimliği vücut bulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'e dikkatle baktığımızda, Cenâb-ı Hak'ın, ashâbın kimlik yapısını oluşturmaya büyük önem verdiğini görürüz. Yüce Allah onların Allah'a, Hz. Peygamber'e, dinî değerlere ve insanlara karşı tutum ve davranışlarını en ince detayına kadar takip ediyor ve ayetler gönderiyor. Böylece son ve ekmel dinin kurucu nesli ortaya çıkıyor. Bu bakımdan sahabe, altın nesil diye nitelenir. Çünkü bu nesli eğiten, yetiştiren kişi, pratik hayattaki uygulamalar açısından baktığımızda Allah'ın Rasûlü'dür fakat gerçekte O'nun ilham kaynağı da vahiydir. Kur'ân-ı Kerîm açıkça ashâb lafzını kullanmasa bile ama sahabeyi kastedtiği anlaşılacak şekilde; “onlar şöyledirler, şöyle yaparlar, böyle yapmazlar, şöyle derler, böyle demezler” gibi ifadelerle ashâb-ı kirâmı övmekte, aynı zamanda onların Allah'ın muradına uygun olmayan bir söz ve davranışlarını da hemen tashih etmektedir. Sarâhaten olmasa da işaretten ve delâleten pek çok ayet onlara atıfta bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'i merkeze alan ayetlerle sahabeyi, önce özellikle Hz. Peygamber'e karşı eğitime tabi tutmuştur. Zira Peygamber (As.), bütün inananlar için olduğu gibi sahabe için de uyulması zorunlu mutlak bir model idi. Ashâb-ı kirâm, Allah ve Rasûlü tarafından arzu edilen kıvama getirilip istenen kimliğe kavuşunca da Yüce Allah, “Onlardan razı olduğunu, onların da Allah'tan razı olduklarını” (et-Tevbe, 9/100) haber vermektedir. Ancak burada şu hususu da belirtmek gerekir: Bütün ashâb-ı kirâmın aynı kategoride, aynı değerde ve aynı fazilette olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim temel kaynaklarımızda sahabe için yapılan fazilet sıralaması da bunu göstermektedir. Zaten böyle bir şey realiteye de aykırıdır. Bir toplumu meydana getiren bireylerin hep aynı değerde, aynı çizgide ve aynı konumda olmaları hiçbir zaman mümkün değildir. Bunu bir toplumda değil, bir ailenin bireyleri arasında görmek bile mümkün değildir. Her konuda olduğu gibi bir toplumun değer yargısı ile ilgili bir karar verilirken genel ortalaması esas alınır. Ashâb-ı kirâm için de aynı şey söz konusudur. Bununla birlikte Allah'a ve Peygamber'ine yalan yanlış şeyler isnat etmek konusunda ashâb-ı kirâmın çok farklı bir konumda olduklarını söylemek de yanlış değildir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e yalan isnat etmeyi cehenneme girmek gibi görüyorlardı.

Nitekim Enes b. Mâlik ashâb-ı kirâmın tabiatını, tâbiîlerden talebelerine karşı söylediği şu sözlerle dile getirmektedir: “Sizler öyle işler yapıyorsunuz ki size göre bunlar kıldan daha önemsizdir. Halbuki Rasûlullah (As.) döneminde biz onları, helak edici şeylerden sayıyorduk.” (Buhârî, Rikak, 32). Ayet-i kerîmeler de “onların hep doğru söyleyen insanlar olduklarını” (el-Haşr, 59/8-9), “Allah katında en büyük mertebeye onların ereceğini” (eTevbe, 9/20), “Onları rahmeti, rızası ve tükenmez nimetlerin bulunduğu ebedî cennetlerle müjdelediğini” (eTevbe, 9/21), “Onların gerçek mü'min olduklarını” (el-Enfâl, 8/74) haber vermektedir. İşte Hz. Peygamber'in hadislerini sonraki nesillere bu nitelikteki ashâb nakletmiştir. Yüce Allah'ın sahabeyi örnek göstermesinden, övmesinden ve haklarında bu derece sitayişkâr ifadeler kullanmasından dolayı İslam uleması genelde sahabeyi adil kabul eder. Yani onlar, özellikle Allah'a ve Peygamberine karşı güven ve itimada layık kimselerdir. Hadis ilminde onların adil kabul edilmesi, şüphesiz ki hiç yanlışlanmadıkları ve hata etmedikleri anlamında değildir. Çünkü onlar da insandırlar ve insani niteliklerle maluldürler. Bu itibarla onlar da unuttur, yanlış anlayabilir ve hata edebilirler. Onların adil kabul edilmelerinden maksat, asla Hz. Peygamber'e yalan isnat etmemeleridir. Unutma ve yanlışlanma gibi tabii beşerî hâller dışında onlar, Rasûlullah'a (as.) yalan isnadı gibi bir cinayetten uzaktırlar. Bu itibarla ashâb-ı kirâm adalet yönünden cerhe tabi tutulmazlar

ama zabt açısından tenkide tabi tutulabilirler. Ashâb-ı kiramın Rasûlullah'dan (as.) rivayet konusunda son derece titiz oldukları, hatta bu konuda sık sık birbirlerini ikaz ettikleri bilinen bir husustur. Meselâ; Hz. Ömer, Ebû Hureyre'yi çok rivayet ettiği için zaman zaman ikaz ederdi. Sonra bir gün Ebû Hureyre ona; "- Ben Resûlullah'ın (as.) 'Kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın!' buyurduğunu işittim. Bunu bildiğim hâlde insanlara hoş görünmek için ben kendimi cehenneme atar mıyım?" der. Bu cevap üzerine Hz. Ömer; "- Madem o hadisi biliyorsun, mesele yok, git istediğin gibi rivayet et!" der. Hz. Âişe de çok hadis rivayet ettiği için Ebû Hureyre'yi zaman zaman uyarırdı. Bir gün Ebû Hureyre ona şöyle der: "Anacığım! Biz Rasûlullah (As.) döneminde elimizde ayna ve tarakla dolaşmazdık." Kaydetmeliyim ki Hz. Ömer'in ve Hz. Âişe'nin, çok hadis rivayet ettiği için Ebû Hureyre'yi ikaz etmeleri, onun yalan rivayette bulunduğundan dolayı değildir. Zaten yalanı tespit edilebilmiş olsaydı, özellikle Hz. Ömer'in elinden herhâlde yakasını kurtaramazdı. Onların maksatları, Ebû Hureyre'ye hadis rivayetinde dikkatli olması gerektiğini hatırlatmaktı. Son iki halka olan tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn nesli ise sahabenin yetiştirdiği talebeler olmakla birlikte gayet tabi onlarla aynı düzeyde değildirler. Merkezden uzaklaştıkça arızaların ortaya çıktığı inkâr edilemez. Buna rağmen onların da sahabe kimliğinden büyük oranda etkilendikleri ve hadislerrin rivayetinde benzer hassasiyeti göstermeye çalıştıkları inkâr edilemez.

Kelime olarak “söz” ve “haber” manasına gelen “hadis” kelimesi, terim olarak İslam’ın ilk dönemlerinde “Hz. Peygamber’in sözleri” için kullanılırken zamanla “Kavlî, fiilî, vasfî, hulkî ve takrîrî olarak Hz. Peygamber’e izâfe edilen her şey için kullanılmıştır. Hadisler, en güzel örnek olan Hz. Peygamber’in örnek yaşayışının gerek kendi dönemindeki insanlara gerekse kendinden sonra gelen insanlara Kur’ân’ın, hayatın bütün yönlerine uygulayışının gösterilmesinin yazılı ifadesidir. Hadisler, Kur’ân-ı Kerim’den sonra İslam’ın ikinci temel kaynağıdır. Kur’ân’ın birinci tefsiri olarak, mücmel ayetleri tafsil, mutlak ayetleri takyid, umum ifade eden ayetleri tahsis etmesi ve müşkilini açıklaması bakımından da çok önemlidir.

HADİSLERİN TESPİTİ

Sağlamlaştırmak, istikrarlı duruma getirmek, kuvvetlendirmek manasına gelen “tespit” kelimesi, “hadislerin tespiti” şeklinde hadis ıstılahı olarak; hadisleri kaybolmaktan kurtarmak için sözlü ya da yazılı olarak korunmayı ifade etmektedir. Hadislerin tespiti ve muhafaza edilmesi, Hz. Peygamber zamanında, ashap zamanında ve sonraki dönemlerde olmak üzere üç durumda ele alınabilir. Hz. Muhammed Dönemi’nde Hadislerin Tespiti Hadis tarihinin birinci merhalesini, hadislerin ve sünnetin, sözlü, yazılı ve amali olarak tespit ve muhafaza edilmesi faaliyeti oluşturmaktadır. Bu, hicri birinci asrın sonuna kadar devam eden bir faaliyettir. Hz. Peygamber (s.a.s.) evinin dışında olduğunda ashabinin içerisinde, evinin içinde olduğunda da eşlerinin yanında hayatını geçiriyordu. Her iki durumda da ashap Hz. Peygamber (s.a.s.) ile aralarında herhangi bir engel olmaksızın her zaman görüşme imkânı bulabiliyorlardı. Herhangi bir problemle karşılaştıklarında veya açıklanması gereken bir mesele olduğunda onları Hz. Peygamber’e soruyorlardı, Hz. Peygamber’in yaşayışına bakarak onlar da sünneti yaşıyorlardı. Yine ashap ailevi konularda zihinlerine takılan bazı soruları Hz. Peygamber’in eşlerine soruyorlardı. Kadın sahabiler de Hz. Peygamber’in eşlerine gelerek kendi durumları ile ilgili bilgiler soruyorlar ve cevabını da Hz. Peygamber’den istiyorlardı. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.), zaman zaman hem erkeklere hem de kadınlara nasihatte bulunuyordu. Böylece ashap hadisleri Hz. Peygamber’den ya bizzat işitiyorlar ya bizzat Hz. Peygamber’in fiillerini görüyorlar ya da Hz. Peygamber’den işitenden ve O’nu görenden alıyorlardı. Hadislerin Ezber Yolu ile Tespiti ve Muhafaza Edilmesi Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında hadisler çoğunlukla ezberleme yoluyla muhafaza ediliyordu. Sahabiler, Hz. Peygamber’in sözlerini ezberliyorlar, aynı zamanda O’nun yaşayışını da iyice gözetleyerek hem kendi hayatlarına hem de kendileri dışındaki insanlara ve sonraki nesillere aktarıyorlardı. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.)’in resmî ya da özel olarak bazı şahıslar için yazdırdığı hadisler yanında bazı sahabiler de Hz. Peygamber’in bazı sözlerini yazıyorlardı. Hadislerin gerek ezber gerek uygulama ve gerekse yazılı tespitine sebep olan bazı etkili amiller bulunmaktadır. Kur’ânî Amiller Ashap tarafından Hz. Peygamber’in sözlerinin ve fiillerinin ihtimamla öğrenilmesinde ve muhafaza edilmesinde Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tebliğ etmesini, tebliğ ettiği Kur’ân’ı açıklamasını ve Hz. Peygamber’e itaat edilmesini emreden birçok ayetin bulunmasının önemi büyüktür. Nebevi Amiller Hadislerin tespitinde Kur’ân’da bulunan emirlerin büyük etkisinin olduğu kadar Hz. Peygamber’in yaşayış tarzının, öğrenmeye ve soru sormaya teşviklerinin, konuşma tarzının, ilim öğrenmeye teşviklerinin ve Mescid-i Nebevi’nin içinde ilim öğrenme merkezi ve yatılı okul hüviyetinde olan Suffe’nin tesis edilmesi gibi durumların da hadislerin ve sünnetin hem yaşama tarzı olarak hem hafızalarda hem de yazılı olarak tespit edilmesinde çok büyük rolleri olmuştur. Sahabe ile İlgili Amiller Hz. Peygamber’e itaat edilmesini ve O’nun Kur’ân’ı açıklama görevinin olduğunu Kur’ân’dan öğrenen ashap Hz. Peygamber’in sözlerine, yaşayışına ve Kur’ân’ı açıklamalarına büyük önem vermişlerdir. Bu bakımdan Hz. Peygamber’in sünnetinin dindeki yerini daha iyi anlayan ashaptan başka bir nesil yoktur. Sünnetin kıymetini iyi bilen ashap Hz. Peygamber’in kavli, fiilî ve takrîrî olarak bütün davranışlarına büyük ehemmiyet vermişlerdir. Sadece davranışlarına değil, aynı zamanda Hz. Peygamber’e ait olan her şeye değer vermişlerdir. Kur’ân’ın fiilî olarak yaşayanı Hz. Peygamber olduğu gibi ashap da Hz. Peygamberin sünnetinin fiilî olarak yaşayanları olmuştur. İşte bu yaşayış, sünnetin uygulamalı olarak tespitinin ve muhafazasının neticesi olmuştur. Yine Hz. Peygamber’in aile hayatı ile ilgili davranışları, eşleriyle olan özel ilişkileri ve bir manada Hz. Peygamber’in özel hayatı ve herkesin görmesi mümkün olmayan durumları, müminlerin anneleri tarafından nakledilmiştir. Bununla birlikte kadınlarla ilgili hâller, aile hayatı ile ilgili birçok bilgiler, onlar vasıtasıyla nakledilmiştir. Aynı zamanda müminlerin anneleri, diğer kadınlar arasında elçilik görevleri de yaparlardı. Yani diğer Müslüman kadınlar, doğrudan Hz. Peygamber’e

soramadıkları mahrem meselelerini annelerimize sorarlar ve bu vasıta ile sorularına cevap alırlardı. Nitekim büyük sahabiler bile herhangi bir meselede şüpheye düşseler Hz. Aişe'ye sorarlar ve o konuda muhakkak bir ilim bulurlardı. Savaşlar Hz. Peygamber zamanında birçok savaş yapılmıştır. Bu savaşlara sayı bakımından birçok insan iştirak etmiştir. Savaşlara iştirak eden bu insanlar, Hz. Peygamber'in hem davranışlarını müşahede ediyorlar hem de Ensâr ve Muhâcirinle kaynaşıyorlardı. Bu savaşlarda ve yolculuklar esnasında cereyan eden olayları ve sünnetleri, savaş ahkâmını görerek öğreniyorlardı. Herhangi bir problemle karşılaştıklarında bunların çözümlerini Hz. Peygamber'den öğrenme imkânını buluyorlardı. Esirlerle ilgili yapılacak muâmeleler, mut'a nikâhının yasaklanması, bazı hayvanların etlerinin haram kılınması, ganimet mallarının taksimi ve ganimetler dağıtılmadan önce herhangi bir malın kullanılmasının haram olması, Mekke'nin haram oluşu, cahiliye âdetleri ile tefahür edilmesi, hata ile öldürmenin hükmü gibi birçok ahkâm savaş yolculuklarında teşrî kılınmıştır. Bu bakımdan savaşlar, savaşa katılan Müslümanlar tarafından bu sünnetlerin öğrenilmesinde ve tespitinde önemli rol oynamıştır. Veda Haccı Hz. Peygamber (s.a.s.), Veda haccında kırk bini aşkın insana, İslam'ın en önemli ibadetlerinden biri olan hac ibadetinin nasıl yapıldığını bilfiil öğrettiği gibi, hac esnasında irat ettiği Veda hutbesiyle de aile hukuku, kan davalarının kaldırılması, faizin yasaklanması, kamerî takvimin olduğu gibi kullanılması gibi birçok içtimai ve hukuki hükümleri de öğretmiştir. İhtidâ Heyetleri Mekke'nin fethedilmesinden sonra Müslüman olmak ve Hz. Peygamber'le anlaşmak üzere birçok kabile, Hz. Peygamber'e heyetler göndermişlerdir. Hatta hicretin dokuzuncu senesi "elçiler senesi" olarak isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber bu heyetlere gerekli ihtimamı göstermiş, onların memnun kalmaları için en güzel şekilde onları ağırlamıştır. Gelen bu heyetler, İslam'ın yaşanışını Medine'de bizzat görüyorlar, zamanları elverdiği ölçüde Kur'an'ı ve sünneti öğreniyorlardı. Hz. Peygamber de kendilerine geri döndüklerinde İslam'ı kabilelerine öğretmelerini tavsiye ediyordu. Nitekim birçok hadis de bize bu heyetler tarafından nakledilmiştir. Beldelere Görevlilerin Gönderilmesi Hz. Peygamber; Yemen, Bahreyn, Yemâme, Hadramût, Amman ve benzeri Arap beldelerine dini ve sünneti öğretecek görevliler göndermiştir. Bu görevliler gittikleri memleketlerde Kur'an'ı ve sünneti öğretmişlerdir. Hadislerin Yazılı Olarak Tespit ve Muhafaza Edilmesi Hz. Peygamber zamanında hadisler ezber ve uygulamalı olarak tespit ve muhafaza edildiği gibi yazılı olarak da tespit edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in emriyle yazılan resmî vesikalar ve gayriresmî yazılan birçok vesika vardır. Muhammed Hamidullah'ın tespitine ve ifadesine göre Hz. Peygamber zamanında bu şekilde yazılan vesikaların sayısı üç yüzden fazladır. Birçok sahabi de Hz. Peygamber'den işittiklerini yazmışlardır. Bununla ilgili olarak kaynaklarımızda birçok bilgi bulunmaktadır. Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber asrında yazılan hadislerin sayısının yirmi bini geçtiğinin söylenebileceğini ifade eder. Hadislerin Hz. Muhammed'in Vefatından Sonra Tespiti ve Muhafaza Edilmesi Yirmi üç yıllık peygamberlik dönemini, ashabinın içinde geçiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadisleri, ekseriyetle ezber yoluyla ve yaşam şekli olarak muhafaza edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), iratta bulunduğu zaman hadislerinin, yanlarında olmayanlara ulaştırılmasını tavsiye etmiştir. Bu sebeple ashap Hz. Peygamber'den aldıkları bu emâneti bütün Müslümanlara hem yaşayarak hem de sözlü olarak tebliğ etmişlerdir. Bu gaye ile de fethedilen bütün memleketlere dağılmışlar ve bildikleri sünnetleri ve hadisleri oralara nakletmişlerdir. Tâbiûn neslinden birçok kişi de bu sahabilerden hadisleri öğrenmenin yanında diğer beldelerde bulunan ashaptan hadis toplamak için bu ashabin bulunduğu yerlere giderek hadis almışlardır.

HADİSLERİN TEDVİNİ

Cem edip kitap hâline getirmek manasına gelen tedvin, istilâh olarak da gerek dillerde gerekse değişik yazı malzemeleri üzerinde dağınık hâlde olan hadislerin herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmadan resmen yazılması ve yazılı olanların toplanarak bir araya getirilmesine denilmektedir. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra fitne olaylarının zuhur etmesi neticesinde birçok fırka ortaya çıkmıştır. Bu fırkalar, kendi görüşlerini destekleme gayesiyle hadis uydurmaları yanında kendi fikirlerine muhalif olan hadisleri de reddetme yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte İslam coğrafyasının genişlemesi ve zamanın ilerlemesi ve birçok sahabinin hayatını kaybetmesi sebebiyle hadislerin ve sünnetin birinci derecedeki muhataplarının azalmasıyla, hicri birinci asrın sonunda iktidara gelen halife Ömer b. Abdilazîz (60-101), Medine valisi Ebû Bekir İbnü Hazm'a, diğer valilere ve hadis bilginlerine bir genelge yayınlıyarak yaşanmakta olan sünnetin ve hadislerin kaybolmasından endişe ettiğini, kendisinin ve etrafındaki hadis bilen âlimlerden ve Hz. Ömer'den nakledilen hadisleri, özellikle de Amra bintü Abdirrahman'ın rivayetlerinin alınmasını ister. Tedvin sırasında Hz. Peygamber'e ait hadislerle birlikte Sahabe ve tabiûna ait de eserler yazılmıştır. Ömer b. Abdilazîz Dönemi'nde âlimlerin gayretleri ile bir araya getirilen hadisler, merkeze gönderilerek âlimlerin kontrolünden geçirilmiş ve bunlar çoğaltılarak Ömer b. Abdilazîz'in hâkimiyeti altında bulunan beldelere birer defter gönderilmiştir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in hadislerini nakletmekte büyük bir dikkat ve titizlik göstermişlerdir. Bunu yaparken de tedvinin iki vasıtası olan ezbere ve yazıya aynı anda önem vermişlerdir. Bununla birlikte sadece lafza değil aynı zamanda manaya ve hadislerin hayata uygulanmasına da önem göstermişlerdir.

HADİS UĞRUNA YOLCULUK YAPMAK

İlk asırlarda hadis almak için yapılan yolculuklara hadis yolculuğu, orijinal adıyla “er-rıhle fi talebi’l-hadis” denilmektedir. Hz. Peygamber zamanında başlayan hadis yolculuğu, ashap zamanında da devam etmiştir. Birçok sahabi bu maksatla Hz. Peygamber zamanında O’na, O’nun vefatından sonra da diğer sahabilere seyahat yapmıştır. Ashap zamanında Ebû Eyyub el-Ensârî, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik gibi sahabiler de diğer sahabilerden hadis almak için yolculuk yapanlardan bazılarıdır. İslam coğrafyasının genişlemesiyle ashap her tarafa dağıldılar. Gittikleri yerlerde ilim halkaları oluşturdular. Bu halkalar birbirlerinden bağımsız olduğu gibi birbirlerinden de habersizdiler. Tâbiûn ve etbeu’t-tâbiûn zamanına gelince hadis ve ilim için seyahat yapmak her muhaddis için âdeti zaruri bir vasıf hâlini almıştır. Bu maksatla da tâbiûndan ve etbeu’t-tâbiûnden birçok kişi hadis yolculuğu yapmıştır. Hadis yolculuğunun önemli sebepleri vardır. Bunlardan bazıları; uluvvü isnâd, raviyi tanımak, hadis bilgilerini artırmak, tahkik gibi önemli sebepleri vardır. Yapılan hadis yolculukları sayesinde irtibatsızlık ortadan kalkarak ilim meclislerinden haberdar olduğu gibi ashapla birlikte her tarafa dağılan hadisler de bir araya toplanmaya başlamış oldu, hadislerin farklı tarîkleri tespit edilmiş oldu, ravilerle ilgili bilgiler elde edilmiş oldu. Bunun neticesinde de cerh ve ta’dîl ilmi ortaya çıkmış oldu, Arap dilinin zenginliği icabı her bölgede farklı şekillerde tezahür eden İslami ve ilmî istılahlarda birlik sağlandı, farklı kültürler de bu sayede birbirleri ile tanışmış oldu, her çiçekten bal toplayan arı gibi hadis yolculuğuna çıkan âlimler de İslam medeniyet peteğini meydana getirmiş oldular. Böylece hadisçilerin başlattığı bu ilmî seyahatler, sadece hadis ilminin genişlemesinde değil, aynı zamanda bütün İslami ilimlerin genişlemesinde de rol oynamış ve kısa zamanda İslam medeniyetinin parlamasında etkili olmuştur.

TASNİF ÇALIŞMALARI (HİCRİ II. ASIR)

Müslümanlar, Hz. Peygamberi'nin söz, fiil ve takrirleri anlamına gelen hadisin öğrenilmesi, öğretilmesi ve sonraki nesillere aktarılmasında büyük çaba sarf etmişlerdir. İlk dönemlerde ağırlıklı olarak ezber yoluyla korunmaya çalışılan hadisler, daha sonraki süreçte yazılmaya başlanmıştır. Hicri ikinci asrın başlarında Halife Ömer b. Abdülaziz (Halifelîği h. 99-101), hadislerin kaybolabileceği endişesiyle valilere mektup yazarak bölgelerindeki hadislerin yazılıp gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine hadisler pek çok âlim tarafından yazılıp hilafet merkezine gönderilmiştir. Konularına ve ravilerine bakılmaksızın toplanan bu hadisler, kolayca istifade edilebilmesi için daha sonra belli sistemlere göre tasnif edilmiştir.

Tasnif (التصنيف); sınıflandırmak, aynı cinsten olan şeyleri bir araya getirip diğer cinslerden ayırmak demektir. Hadis terimi olarak; hadisleri konularına veya ravilerine göre ayırıp, aynı konudakileri veya aynı raviden gelenleri bir bâb içinde toplamak ve bir kitap içinde bir araya getirmek demektir. Hadis kitaplarının tasnifi faaliyetleri, hicri II. asrın ortalarından IV. asrın ortalarına kadar devam etmiştir. Tasnif faaliyeti üçüncü asırda olgunluk dönemine ulaşmış ve en meşhur hadis kitapları olan Kütüb-i Sitte, yani altı kitap bu dönemde telif edilmiştir. İlk dönemlerdeki tasnif faaliyetlerinin genel görünümünden bahsettikten sonra şimdi tasnif sistemleri hakkında bilgi vermeye geçebiliriz.

TASNİF SİSTEMLERİ

Hadislerin tasnif edildiği dönemlerde iki ana sistem ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, hadislerin, onu rivayet eden ravilerine göre sıralanması (ale'r- rical), diğeri ise hadislerin, ihtiva ettiği konularına göre (ale'l-ebvab) tasnif edilmesidir. Sonraki dönemlerde bu ikili tasnif sistemi yanında farklı tasnif sistemleri de geliştirilmiştir.

ALE'R-RİCÂL TASNİF SİSTEMİ (على الرجال)

Bu sistemin temel özelliği hadislerin, konularına bakılmaksızın ya ilk ravilerine ya da son ravilerine göre tasnif edilmesidir. Senedin sonundaki ravilere (sahabilere) göre tasnif edilen sistemde sahabi raviler, farklı kriterlere göre sıralanır ve her birinden rivayet edilen hadisler, konularına bakılmaksızın isimleri altına kaydedilir. Kriter olarak da sahabilerin Müslüman olmadaki önceliği, Hz. Peygamber'e yakınlık derecesi vb. özellikleri dikkate alınır. Müsned diye isimlendirilen bu türün en meşhur örnekleri Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) ile Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) el-Müsned adlı eserleridir. Senedin başındaki ravilere (müellifin hocasına) göre tasnif edilen sistemde ise müellif, kendi hocalarını alfabetik sıraya koyar ve her birinden rivayet edilen bazı hadisleri isimleri altına kaydeder. Bu şekilde tasnif edilen eserlere mu'cem denir. Bu türün en meşhur örneği Taberânî'nin el-Mu'cemu'l- evsat ile el-Mu'cemu's-sağîr adlı eserleridir. Ale'r-Rical Sistemle Tasnif Edilen Hadis Eserleri Ale'r-ricâl sistemle tasnif edilen hadis eserleri müsnedler ve mu'cemlerdir.

Müsnedler (المسند) Hadis usulü kavramı olarak müsned, ilk ravisinden son ravisine kadar muttasıl olarak rivayet edilen hadis anlamına geldiği gibi, muttasıl-merfu hadis anlamına da gelir. Bununla birlikte eğer müsned bir eserden bahsediliyorsa bu, hadislerin; sahih olup olmamasına veya konularına bakılmaksızın sahabi ravilerine göre (ale'r-ricâl) tasnif edildiği eserler demektir. Sahabi ravilere göre tasnif edilen müsnedler hicri ikinci asrın sonlarında ortaya çıkmış ve müsned tasnifi üçüncü asır boyunca da devam etmiştir. Bu türde telif edilen ilk müsned, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsned'i, en meşhuru ise Ahmed b. Hanbel'in Müsned'idir. Müsnedlerde sadece Hz. Peygamber'in hadisleri bulunur. Sahabe ve tabiun sözleri yer almaz. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve el-Müsned'i Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, hicri 133/750 yılında Basra'da doğdu. Erken yaşlarda ilim tahsiline başlayan Ebû Dâvûd, pek çok meşhur şahsiyetten hadis tahsil etti. Ömrünün sonuna doğru cüzzam hastalığına yakalanan Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, 204/219 yılında Basra'da vefat etti. Tayâlisî'nin en meşhur kitabı el-Müsned'dir. Bu eser, sahabilere göre tasnif edilmiş müsned türünün ilki kabul edilir. 281 (veya 292) sahabi tarafından rivayet edilen ve ilk dört halife, diğer ehl-i Bedr, muhacirler, ensar, kadınlar ve genç sahabiler sırasına göre tertip edilen eserde 2890 hadis kaydedilmiştir. Humeydî ve el-Müsned'i Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî el-Mekkî'nin soyu, Kusay'da Hz. Peygamber'in soyu ile birleşir. Mekke'de dünyaya gelen Humeydî'nin hicri 150 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Mekke'de İmâm Şâfiî'ye (ö. 204/820) talebelik yapan Humeydî, onunla beraber Mısır'a gitmiş, hocası ölünceye kadar yanında kalmış, sonra Mekke'ye dönmüş ve burada 219/834 yılında vefat etmiştir. Sahabenin faziletine ve Müslüman oluş sırasına göre tanzim edilen Müsned'de sırasıyla ilk dört halife, Talha b. Ubeydullah hariç diğer aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen on

sahabi), Hz. Peygamber'in eşleri, diğer hanım sahabiler, ensardan olan erkek sahabiler ve diğer erkek sahabilerin rivayetleri kaydedilmiştir. 180 sahabiye ait, tekrarlarla birlikte (Müsned'de 98 tekrar hadis vardır) 1309 rivayet yer almıştır. Müsned'deki rivayetlerin çoğu merfu, bir kısmı ise mevkuf ve maktudur.

Mu'cemler (المعجم) Mu'cem terimi, bilgilerin alfabetik düzenlendiği çalışmaların genel adıdır. Hadis ilminde ise mu'cem, bir telif türü olup ale'l-ricâl sistemle yazılmış eserleri ifade eder. Mu'cemler, ya ilk veya son ravilere (müellifin hocaları) yahut beldelelere göre alfabetik olarak kaleme alınır. Kitaba esas teşkil eden raviler alfabetik sıraya konular, ardından her ravinin ismi altında ya bütün hadisleri ya da seçilen bazı hadisleri sıralanır. Bu türün en meşhur örneği, et-Taberânî'ye (ö. 360/970) aittir.

ALE'L-EBVAB TASNİF SİSTEMİ (على الأبواب)

Bu sistemde hadisler, kimin tarafından rivayet edildiğine bakılmaksızın ihtiva ettiği konulara göre tasnife tabi tutulur ve aynı konudaki hadisler alt başlıklarıyla birlikte bir araya getirilir. Ale'l-Ebvab Sistemle Tasnif Edilen Hadis Eserleri Hicri ikinci asırda ale'l-ebvab sistemle tasnif edilen hadis eserleri genellikle câmi'ler, musannefler ve sünenlerdir. Şimdi hicri II. asırda telif edilen meşhur câmi' ve musanneflerden bazılarını tanıtacak, sünenlere ise kısaca değineceğiz.

Câmi'ler (الجامع) Kelime olarak toplamak, bir araya getirmek anlamına gelen câmi', hadis ilminde dinin hemen her alanıyla ilgili hadisleri konularına göre bir araya toplayan eser türüne denir. Bir hadis mecmuasının câmi' kabul edilebilmesi için asgari olarak sekiz ana bölümü (kitabı) ihtiva etmesi gerekir. Câmi'lerde işlenen sekiz konu şöyledir: İmân ve akâid; ibadet ve muâmelat (ahkâm); ahlak ve nefis terbiyesi (rikâk); yeme, içme ve sefer âdâbı; oturup kalkma âdâbı; tefsîr, târih ve siyer; peygamberlerin ve ashapın menâkıbı (hayat hikâyeleri); fiten ve melâhim (gelecekle ilgili konular). Câmi'ler hicri ikinci asırdan itibaren tasnif edilmeye başlanmış olup bu türün ilk örneği Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) el-Câmi' adlı eseridir. Câmi' türü eser yazma çalışmaları hicri III. asırda da devam etmiş ve Kütüb-i Sitte'nin önde gelen müellifleri olan Buhârî (ö. 256/869), Müslim (ö.261/874) ve Tirmizî (ö. 279/892), el-Câmi'u's-sahîh adlı eserleriyle bu türün en meşhur örneklerini meydana getirmişlerdir. Şimdi câmi' türünün ilk musannifi Ma'mer b. Râşid'i ve onun el-Câmi' adlı eserini tanıtacağız. Ma'mer b. Râşid ve el-Câmi'i Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, 95/714 veya 96/715 yılında Basra'da doğdu. Daha sonra Yemen'in başkenti San'a'ya yerleşti ve orada uzun süre kaldı. İlim tahsili için birçok ilim merkezine yolculuklar yaptı. 153/770 yılında Yemen'de vefat etti. Günümüze ulaşan hadis kitaplarının en eskisi olan onun el-Câmi' adlı eseri 282 bâbdan oluşmaktadır ve içerisinde 1614 hadis mevcuttur. "İzin istemenin vücûbu" bâbıyla başlayan eser, "Birru'l-vâlideyn" bâbıyla son bulmaktadır. Muhteva olarak câmi' türünde bulunması gereken konulara yer veren el-Câmi'; musannef, sünen ve câmi' türü eserlerin tasnif sisteminden farklı olarak ana bölümlere (kitab) ayrılmamış, bâblar şeklinde düzenlenmiştir. el-Câmi', Abdürrezzâk'ın el-Musannef'inin sonunda (X. cilt 379-468 ve XI. cilt 3-471 sayfaları arasında) yayınlanmıştır.

Musannefler (المصنف) Kelime olarak sınıflandırılmış, düzenlenmiş anlamına gelen musannef, hadisleri konularına göre tertip eden eser türüne denir. Musannef, hadis edebiyatının bir telif çeşidi olarak daha çok; merfu, mevkûf ve maktu rivayetlerin fıkıh konularına göre tertip edildiği kitap anlamında kullanılmıştır. Sünenlerden farklı olarak bu tür eserlerde sahabe ve tâbiînin sözleri ve fiilleriyle ilgili haberlere çokça yer verilmiştir. Adı musannef olmamakla birlikte muhtevası musannef tanımına uyan eserler de vardır. Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) el-Muvatta adlı kitabı buna örnek verilebilir. İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ı ile Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) ve Ebû Bekr b. Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) el-Musannef adlı eserleri bu türün en meşhur örnekleridir. Şimdi bu eserleri kısaca tanıtacağız. Mâlik b. Enes ve el-Muvatta'ı Mâlikî mezhebinin imamı Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Yemenî, 93/712 yılında Medine'de dünyaya geldi. 300'ü tâbiî, 600'ü tebe-i tâbiî olmak üzere 900 kişiden hadis rivayet etti. Hac veya umre için Mekke'ye gidişleri dışında Medine'den ayrılmayan Mâlik b. Enes, Hz. Peygamber'e olan sevgisi ve hürmetinden dolayı Medine'de herhangi bir hayvana binmez, "Burada Allah'ın Resûlü medfun bulunurken binmem" derdi. Son derece muttaki ve âbid bir zat olan İmâm Mâlik, 14 Rebîulevvel 179 (7 Haziran 795) tarihinde Medine'de vefat etti.

el-Muvatta (الموطأ), hicri II. asırdaki tasnif çalışmalarından günümüze ulaşan en önemli eserdir. İmâm Mâlik bu eserini, Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını yansıtan sahabe görüşlerini ve tâbiînin fetvalarını toplamak üzere kaleme almıştır. 1720 rivayetin yer aldığı el-Muvatta, en sahih hadis kitapları arasında sayılmıştır. Kuzey Afrikalı bazı âlimler, Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı sayılan İbn Mâce'nin Sünen'i yerine el-Muvatta'ı kabul etmiştir. Abdürrezzâk b. Hemmâm ve el-Musannef'i Yemen'in önde gelen âlimlerinden olan Abdürrezzâk, 126/743 yılında San'a'da doğdu. 20 yaşında hadis tahsili için seyahatlere başladı. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeden Abdürrezzâk, 211/827 yılında Yemen'de vefat etti. Ale'l-ebvab sistemle meydana getirilen ve 31 bölüm (kitâb), 2.133 bâbdan meydana gelen el-Musannef, fıkıh bâblarına göre tanzim edilmiş olup Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' adlı eserini de ihtiva etmektedir. Toplam 19.418 (el-Câmi' ile birlikte 21.033) rivayetin yer aldığı eserde dört bin kadarı merfu olmak üzere mevkuf, maktu, müsned, mürsel ve munkatı rivayetler de vardır. İbn Ebû Şeybe ve el-Musannef'i Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe İbrahim el-'Absî el-Kûfî, 159/775 yılında Kûfe'de doğdu. Yazdığı eserlerle hadis ve fıkıh

ilmine önemli katkılarda bulunan İbn Ebû Şeybe 235/849 yılında Kûfe’de vefat etti. Ale’l-ebvab sistemle yazılan el-Musannef, fıkıh kitapları tertibine göre “Kitâbu’t-tahâre” ile başlayıp “Kitâbu’l-fiten” ve “Kitâbu’l-Cemel” bölümleriyle son bulmaktadır. el-Musannef’te 41 kitâb (bölüm), 5434 bâb ve yaklaşık 38.000 rivayet yer almaktadır. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu mevkuf ve maktu haberlerdir.

Sünenler (السنة) Sünetler anlamına gelen es-sünen, fıkıh bâblarına göre tanzim edilen ve daha çok ahkâm hadislerinden oluşan eser türüne denir. Sünenler, hicri II. asrın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve sonraki dönemlerde pek çok sünen tasnif edilmiştir. Sünenler genellikle iman, ibadetler, muâmelat (bireysel ve toplumsal ilişkiler) ve ukûbâta (cezalara) dair hadisleri ihtiva eder. Bu eserlerde çoğunlukla Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri, kısmen de sahabe ve tâbiîn’in fetvaları yer alır. Hadislerin konularına göre tertip edildiği bir başka eser türü de el-Âsâr adıyla anılan kitaplardır. Bu eserlerde hadisler, fıkıh konularına göre bir araya getirilmiştir. İmâm Ebû Hanîfe’nin talebeleri İmâm Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmâm Muhammed eş-Şeybânî’nin (ö. 189/804) el-Âsâr’ları bu türe örnek verilebilir.

Hicri III. asır, hadis tarihinin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yazılan eserlerin genel nitelikleri: - Bu dönemde yazılan eserler, tertip, düzen ve muhteva zenginliği bakımından bir önceki dönemde yazılan eserlerden daha mükemmeldir. En geniş hadis kitaplarından İbn Ebî Şeybe'nin el-Musannef'i ile Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned adlı eserleri; Müslümanlar arasında en meşhur hadis kitapları olan Kütübü Sitte bu dönemde kaleme alınmıştır. - Hicri III. asır muhaddisleri, kendilerinden önceki ilmî birikimden yararlanmışlar ve çoğu günümüze ulaşmayan pek çok eserin içeriklerini bize aktarmışlardır. Genel amaçları: Bu eserlerin yazılmasının genel amacı, hadislerin korunması, derlenen hadislerin düzenli, sistemli ve kolay kullanılabilir hâle getirilmesi ve sünnetin İslam toplumunda bir gelenek hâlinde yaşanmasının sağlanmasıdır.

Sistemleri: Bu dönemde (III. ve IV asır) yazılan eserler tasnif sistemleri itibariyle iki ana kısma ayrılmaktadırlar. Hadisleri ravilerine göre tasnif eden eserler ile hadisleri konularına göre tasnif eden eserler Hadisleri ravilerene göre tasnif eden eserler müsned, mu'cem olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Müsned türü eserler de hadisler, hadisin ilk ravisi olan sahâbilere göre sıralanmaktadır. Müsnedlerin en meşhuru Ahmaed b. Hanbel'in Müsned adlı eseridir. Ahmed b. Hanbel, bu eserini, rehber olsun ve insanlar Hz. Peygamber'in hadislerinde ihtilaf edince ona müracaat etsinler diye yazdığını söylemektedir. Kitapta 300 kadar sülâsî hadis vardır. İçinde sahih, hasen hadislerin yanı sıra zayıf hadisler de vardır. İçinde hadislerin ilk (Sahâbî) ravileri veya son ravileri (müellifin hocaları) yahut ravilerin memleketleri harf sırasına konularak, her ravinin ismi altında rivayet etmiş olduğu hadislerin toplandığı kitaba Mu'cem denir. Mu'cem denince akla ilk gelen âlim Taberânî'dir el-Mu'cemü'l-Kebîr, el-Mu'cemü'l-Evsat ve el-Mu'cemü's-Sağîr adlı eserleri kaleme alan taberânidir.

III. ve VI. ASIRDA KONULARINA GÖRE TASNİF EDİLEN ESERLER

I. Musannefler Musannef adıyla anılan eserlerde hadisler, konularına göre tertip edilirler. Bu eserler Merfû, mevkûf ve maktû' haberleri içerirler. Sünenlerden farkı musannef türü eserlerin içinde bol miktarda mevkuf ve maktû' hadislerin bulunmasıdır.

II. Câmî'ler Konularına göre tasnif edilmiş hadis edebiyatının ikinci büyük grubunu, camî' adıyla anılan eserler teşkil etmektedir. Dinî konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümle ilgili hadisleri içine alan hadis kitaplarına câmî' denir. Bu sekiz anabölüm: İmân, ahkâm veya sünen, rikâk veya zühd, et'ime-eşribe veya adâb, tefsir, tarih-siyer-cihad, menâkıb, fiten ve melâhim. Bu sekiz konudan herhangi biri ile ilgili hadisleri içinde bulundurmuyan veya eksik bulunduran hadis kitabı "câmî'" olma özelliğini kaybeder. Buhârî ve el-Câmî'u's-Sahih'i İbn Hacer, onun hakkında, "Gök kubbenin altında, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hadislerini Buhârî'den daha iyi bilen birini görmedim." demektedir. Sahih-i Buhârî'deki Hadis Sayısı Buhârî, el-Câmiu's-sahih adlı eserini 600.000 hadis arasından seçti. Mükerrerler dâhil 7275 hadis ihtivâ etmektedir. Hadislerinin Sıhhati Buhârî'de herhangi bir bölümün istinâd ettiği, ona delil ve dayanak olan müsned hadisler sahihtir. Bu tür hadislere "asl" denir.(Aydın, 1987: 38). Bunların içinde zayıf (za'îf) hadis yoktur. Bununla beraber Buhârî, bazen bâb yani konu başlıklarında zayıf (za'îf) hadis zikreder. Bâb Başlıkları (Konu Başlıkları/Tercemeler) Buhârî, bâb başlıklarını, çoğu zaman Kur'ân âyetlerinden, bazen de hadislerden iktibaslarla ve bazen de serbest şekilde ve fakat fıkhi bir anlam taşıyacak tarzda seçtiği ibarelerle tanzim etmiştir. Bu yüzden pek haklı olarak, "Buhârî'nin fıkhi görüşleri bâb başlıklarındadır." (فقه البخاري في تراجمه) sözü meşhur olmuştur. Sahih üzerine yüzlerce şerh yazılmıştır. Bunların en meşhurları İbn Hacer (ö.852/1488) tarafından yazılan Fethu'l-Bârî, Bedruddîn el- Aynî (ö. 855/1451) tarafından yazılan Umdetü'l-Kârî, Kastallânî (ö.923/1517) tarafından yazılan İrsâdü's-Sârî. Müslim ve el-Câmî'u's-Sahih'i Hadis ve hadis ilimlerinin diğer dallarına ait pek çok eser yazdı. Bunların en meşhuru el-Câmî'u's-Sahih adlı eseridir. El- Câmî'u's-Sahih'i Müslim bu eseri, 300.000 hadis içinden seçerek meydana getirmiştir. Hicri 235 yılında kaleme almaya başladığı eserini 15 yıl emek harcıyarak 250 yılında tamamlamıştır. Müslim bu eserini hocası Buhârî gibi sahih hadisleri toplamak amacı ile yazmıştır. Müslim'in Sahih'i "kitab" adını taşıyan 54 bölümden oluşmaktadır. Bâblarının sayısı ise 1322'dir. Tekrarlarla birlikte 7582 hadis ihtiva etmektedir. Müslim'in Sahih'inin en önemli özelliği bir hadisin güvenilir rivayetlerinin tamamını çeşitli senedlerle bir araya getirmesi ve lafız farklılıklarına dikkat çekmesidir. Müslim'in Sahih'inde mevkûf ve maktû' hadisler çok azdır. Müslim'in Şerhleri Müslim'in Sahih'i'ne 30'a yakın şerh yazılmıştır. Bunların en meşhur ve yaygın olanları arasında, Kadı İyad (ö.544/1149)'ın İkmâlü'l-Mu'îm bi fevâid Müslim, en-Nevevî (ö.676/1277)'nin el-Minhâc fî şerhi Sahihî Müslim İbni'l-Haccâc isimli şerhi yer almaktadır. Sahihayn'ın Mukayyeyesi Sıhhat yönünden

Sıhhat açısından Buhârî'nin üstünlüğü kabul edilmiştir. Buhârî, bir hadisin muttasıl olması için “lika” yı (لقاء) -yani ravi ile hadis aldığı hocasının karşılıklı görüşmesini- şart koştuğu hâlde; Müslim “muâsara” yı (معاصرة) yani ravi ile hadis aldığı hocasının çağdaş olmasını yeterli bulur. Buhârî'nin en önemli üstünlüğü budur. Tertip yönünden Bu açıdan Müslim'in üstünlüğü kabul edilir. Buhârî, kitabında hadisleri, hadiste var olan fıkıh hükmü adedince, bölerek tekrar ederken; Müslim, hadisleri kitabının en uygun yerinde kaydeder ve nadiren tekrara yer verir. Fıkıh yönünden Bu hususta Buhârî üstündür.

III.Sünenler Ebû Dâvûd (ö.275/888) ve Sünen’i Tam adı, Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî’dir. Sünen’i Hadis kitapları içinde kendisine ilk şerh yazılan Sünen’dir. Ebû Dâvud Süneni yazdıktan sonra hocası Ahmed b. Hanbel’e arz eder, hocası kitabı beğenerek takdirlerini belirtir. Ebû Dâvud'un Sünen'i, Concordance'a göre 40 kitab ve 1889 bâbtan meydana gelmektedir. Toplam olarak müellifin kendi ifadesiyle 4800 hadis ihtiva etmektedir. Hadislerin Sıhhati Ebû Dâvûd, terkinde icma edilmemiş herkesten hadis almayı prensip edindiği için sahih bir hadis bulamadığı konularda zayıf (za’îf) hadis zikreder ve zayıf (za’îf) olduğunu açıklar. Bu tür hadislerin zayıf (za’îf)lık derecesi aşırı değildir. Tirmizî (ö.279/892) ve Sünen’i Tam adı, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî’dir. Sünen’i Tirmizî'nin hadis kabulündeki ölçüsü hadisin ma’ûlun bih olmasıdır. Yani Tirmizîye göre bir hadisle amel edilmiş olması o hadisin Sünen’e alınması için yeterli bir sebeptir. Nitekim Tirmizî, “fukahadan herhangi birinin amel etmiş olması”nı dikkate alarak zayıf (za’îf) hadisleri de kitabına almıştır. Yine o, “iki hadis dışında” kitabındaki bütün hadislerin ma’ûlun bih olduğunu da söylemektedir. Sünen ale’l-ebvâb bir tertibe sahiptir. Diğer sünenler olduğu gibi “Kitâbu’t- tahâre” ile başlar. Ancak Tirmizî, ilk bölümde bölüm adı verirken “Kitâb” yerine “Ebvâb” kelimesini kullanır. (Ebvâbu’t- Tahâre, Ebvâbu’s-Salât gibi) Sahihayn ile Mukayesesi Buhârî ile Müslim’in sahihleri ile Tirmizî'nin es-Sünen’ini mukayese edecek olursak şöyle diyebiliriz: Tirmizî, hadisçilik nokta-i nazarında Müslim’e; fikhu’l-hadis noktasından da Buhârî’ye ait özellikleri, onlara yakın ölçüde kendisinde toplamış; böylece her ikisinin maksat ve gayelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Onun eseri “Hasen” hadis terimini belli bir muhtevaya kavuşturması açısından Sahihayn’dan farklı ve üstün bir nitelik arz etmektedir. Tirmizî, hadis kabulündeki şartlar açısından Buhârî ve Müslim’den daha mütesâhil bir tutum içindedir. Nesâî (ö.303/915) ve Sünen’i (el-Müctebâ) Tam adı; Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî ‘dir. Künyesi Ebû Abdirrahman; ismi, Ahmed; nesebi, b. Şuayb; nisbesi en-Nesâî’dir. Nesâî, hadisler arasındaki çok küçük rivayet farklarını bile, hadisi baştan aşağı tekrar etmek suretiyle gösterir. İbn Mâce (ö.273/887) ve Sünen’i “İbn Mâce” künyesiyle meşhur olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el- Kazvîni, hicri 209’da Kazvin’de doğdu. Sünen’i İbn Mâce’nin Sünen’i, mukaddime hariç 37 kitab, 1515 bâb ve 4341 hadisten oluşmaktadır. İbn Mâce’deki sahih ve hasen hadislerin sayısı takriben 627’dir. Bu 627 hadisin İbn Mâce’nin Süneninde var olduğunu keşfeden Ebu’l-Fadl b. Tahir el- Makdisî (ö.507/1113), “Etrâfu’l-kütübi’s-sitte” ve “Şurûtu’l-eimmeti’s-sitte” adlı eserinde İbn Mâce’nin Sünen’ini 6. kitab olarak zikretmiştir. Ed- Dârimî ve Sünen’i Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman et-Temîmî es-Semerkindî ed- Dârimî, hicri 181/797’de Semerkand’da doğdu. Sünen’i Dârimî, es-Sünen adlı eseri ile tanınır. Bu eser aynı zamanda el-Müsned diye de anılır. Bâb başlıklarında fıkhi görüşlerini belirtmesi, bir hadisi ihtiva ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrar etmesi gibi özellikleri ile Buhârî’nin Sahih’ini andırır. Sünen, Arapların İslam öncesi bazı tatbikatları, Hz. Peygamber’in sîreti, hadislerin yazıya geçirilmesi ve ilmin fazileti ile ilgili hadislerden oluşan 163 sayfalık uzun bir giriş (mukaddime) ve 23 kitaptan meydana gelmektedir.

TEHZİBÜ'S-SÜNNE KAVRAMININ ANLAMI VE DÖNEMİ TEHZİBÜ'S-SÜNNE KAVRAMININ ANLAMI

Tehzîb, bir eser üzerine sonradan yapılan çalışmalar, bir ıslah, gözden geçirme faaliyetidir. Sünnet kelimesi, “Hz. Peygamber’e nisbet edilen söz, fiil ve takrirler” şeklinde tanımlanan Hadis ile aynı anlamda da kullanılmıştır. Dolayısıyla Tehzîbü's-Sünne kavramı, hadisler üzerine yapılan çalışmalar anlamına gelir.

TEHZİBÜ'S-SÜNNE DÖNEMİ

Tehzîbü's-Sünne Dönemi, hicri 4. asır ortalarına kadar meydana getirilmiş olan hadis eserleri üzerinde çeşitli yönlerden; yeniden “tasnif, cem, istihrâc, istidrâk, telhis, zevâid, inceleme, şerh, değerlendirme vb.” çalışmaların yapıldığı dönemdir. Tehzîbü's-Sünne Dönemi, hicri 4. asır ortalarından başlayıp günümüze kadar devam eden uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır.

TEHZİBÜ'S-SÜNNE DÖNEMİ ÇALIŞMALARI

Cem' /Bir Araya Toplama Çalışmaları Bu tür çalışmalar, hicri 4. asır ortalarına kadar yazılmış hadis kitaplarından bir kaçının veya hepsinin hadislerini ve ahkâm, ahlak vb. konulardaki hadisleri tek bir kitapta bir araya getirme faaliyetidir. Cevzakî, Buhârî ve Müslim'in hadislerini el- Cem' Beyne's-Sahîhayn adlı eserinde bir araya toplamıştır. Muhammed Fuad Abdalbâkî, Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisleri el-Lü'lüü ve'l-Mercân fimâ İttefeka aleyhi's- Şeyhân adlı eserinde bir araya toplamıştır. Rezîn b. Muâviye, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Muvatta'dan oluşan altı kitabın hadislerini el-Cem' Beyne Usûli's-Sitte adlı eserinde bir araya getirmiştir. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Rezîn'in eserinde hadisleri yerli yerine koymadığını düşünerek onu, Câmiu'l-Usûl li Ehâdîsi'r-Rasûl adıyla yeniden düzenlemiştir. İbnü'l-Esîr'in bu eseri ise İbnü'd-Deyba tarafından Teysîru'l-Vusûl ilâ Câmii'l-Usûl adıyla ihtisar edilmiştir. Bazı âlimler, hadislerin tamamını bir kitapta toplamak üzere çalışmalar yapmışlardır. Bunu gerçekleştirmek üzere Suyûtî, Kütüb-i Sitte dâhil olmak üzere yetmiş bir hadis kitabındaki hadisleri bir araya getirmek üzere Cem'u'l-Cevâmî' adlı eserini yazmaya başladı, 43.568 hadis topladıktan sonra bu eserini bitiremeyeceğini düşünerek muhtasar bir kitap yazmaya yönelip el- Câmî'u's-Sağîr isimli kitabını yazmıştır. Bu eserinde daha çok kısa hadislerden 10031 hadis toplamıştır. Alâuddîn Ali el-Muttakî el-Hindî Suyûtî'nin yukarıda belirttiğimiz üç eserindeki 46.624 hadisi Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl adlı eserinde bir araya getirmiştir. Beğavî Mesâbihü's-Sünne adlı eserinde Kütüb-i Sitte ve Dârimî'nin Süneni'ndeki 4434 ahkâm hadisini, senedlerini hafzederek bir araya toplamıştır. Hatîb et-Tebrîzî ise Mesâbih'e 1511 hadis ilave etmek suretiyle Mişkâtü'l-Mesâbih adlı eserini meydana getirmiştir. Mecdüddîn İbn Teymiyye ise, Kütüb-i Sitte ile Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi'nde geçen ahkâm hadislerini Münteka'l-Ahbâr fi'l-Ahkâm adlı eserinde bir araya toplamıştır. Şevkânî bu eser üzerine Neylü'l- Evtâr adlı bir şerh yazmıştır. Abdulazîm el-Münzirî ise, iyi amellere teşvik eden/terğîb, kötü amellerden sakındıran/terhîb hadislerini, Kütüb-i Sitte ve Taberânî'nin üç Mu'cemi, Ebû Ya'lâ ve Bezzâr'ın Müsned'leri, İbn Hibbân'ın Sahîh'i gibi kaynaklardan derleyerek et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi's-Şerîf adlı eserini meydana getirmiştir. Zevâid Çalışmaları Herhangi bir veya birkaç hadis kitabını, başka bir veya birkaç hadis kitabıyla karşılaştırıp, birinci(ler)de bulunup da ikinci(ler)de bulunmayan fazla hadisleri ayrı bir kitapta toplamak suretiyle meydana getirilen esere zevâid kitabı denir. Nûruddîn el-Heysemî'nin Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid adlı kitabı, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ ve Bezzâr'ın Müsnedleri ile Taberânî'nin Kebîr, Evsat ve Sağîr isimli üç Mu'cemi'nde bulunup da Kütüb-i Sitte'de bulunmayan hadisleri içermektedir. İbn Hacer el-Askalânî ise el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's- Semâniyye adlı eseri, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Humeydî, Müsedded b. Müserhed, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer el-Adenî, İbn Menî', Abd b. Humeyd, Hâris b. Ebî Üsâme'den oluşan sekiz muhaddisin Müsned'lerinde bulunduğu hâlde Kütüb-i Sitte'de bulunmayan hadisleri kapsamaktadır. İhtisâr Çalışmaları Tasnif veya tehzîb dönemine ait hadis kitaplarını, mükerrer hadisleri ve senedlerini veya hadislerin bir kısmını çıkararak kısaltmak, özetlemek üzere yapılan çalışmalardır. Bu çeşit çalışmaların en meşhuru, Zebidî'nin et-Tecridü's- Sarîh li Ehâdîsi'l-Câmii's-Sahîh adlı eseridir. Zebidî, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin içerisinden 2189 hadis seçmiş ve onların senedlerini de atarak bu eserini meydana getirmiştir. İstidrâk Çalışmaları Önceki bir muhaddisin şartlarına uyduğu hâlde kitabına almadığı hadisleri, daha sonraki bir muhaddisin başka bir kitapta bir araya toplamasına istidrâk, bu şekilde oluşturulan kitaplara ise Müstedrek denir. Bu türün en önemli çalışması, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin el- Müstedrek ale's-Sahîhayn adlı eseridir. Hâkim bu eserinde, Buhârî ve Müslim'in veya

sadece Buhârî'nin veya sadece Müslim'in şartlarına uyduğu hâlde kitaplarına almadıkları hadisleri bir araya toplamıştır. İstihrâc Çalışmaları Herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisleri, bu kitaptaki senedlerinden farklı senedlerle rivayet ederek yeni bir kitapta toplamaya istihrâc, bu yolla meydana getirilen eserlere ise Müstahrec denir. En önemli müstahrec, Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin Buhârî ve Müslim üzerine yaptığı el-Müstahrec alâ Sahîheyi'l-Buhârî ve Müslim adlı çalışmasıdır. Tahrîc Çalışmaları Hadis ilmi dışındaki tefsir, fıkıh, kelam, tasavvuf, ahlak gibi İslam ilimleri sahasında yazılmış olan kitaplarda geçen hadislerin, temel hadis kaynaklarındaki yerlerinin tesbit edilip, sıhhatleri açısından değerlendirmelerinin yapılmasına Tahrîc denir. Zeylâî Merğînânî'nin Hanefî fikhının meşhur kitabı el-Hidâyesi'ndeki hadisleri, Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye adlı kitabında tahrîc etmiştir. Mevzû Hadisleri Tesbit Çalışmaları Söylemediği veya yapmadığı hâlde iftirayla Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen hadise Mevzû/Uydurma hadis denir. Mevzû hadisleri tesbit etmek üzere İbnü'l-Cevzî Kitâbu'l-Mevzûât'ını, Suyûtî el-Leâli'l-Masnûa fî'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa'sını, Aliyyü'l-Kârî el-Esrâru'l-Merfûa fî'l-Ahbâri'l-Mevzûa ve el-Masnû fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû'sunu yazmıştır. Müştehir Hadisler Üzerine Çalışmalar Halk dilinde hadis diye bilinen sözlerin gerçekte hadis olup-olmadıklarını, hadis iseler buldukları hadis kaynaklarını zikredip sıhhat derecelerini belirtmek, hadis değilseler hadis olmadıklarını belirtmek amacıyla âlimler birçok eserler yazmışlardır. Bu eserlerin en önemlileri Sehâvî'nin el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehirale'l-Elsine'si ve İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amma's-Tehara mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs adlı eseridir. Şerh Çalışmaları Tehzîb dönemindeki âlimler genellikle temel hadis kitaplarındaki hadislerin tamamını şerh etmeye çalışmışlar ve böylece birçok müstakil şerh kitapları yazmışlardır. Sahîh-i Buhârî üzerine Kirmânî el-Kevâkibü'd-Derârî, İbn Hacer el-Askalânî Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Aynü Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Kastallânî ise İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî adlı şerhlerini yazmışlardır. Ricâl Çalışmaları Tehzîb döneminde hadis ravilerini çeşitli yönlerden ele alıp tanıtan eserler yazılmıştır. Sahabe'yi tanıtan en önemli eser İbn Hacer el-Askalânî'nin el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe'sidir. Sika ravilerle ilgili en önemli eser Zehebî'nin Tezkiretü'l-Huffâz'ıdır. Zayıf ravilerle ilgili ilgili en önemli eser Zehebî'nin Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl'i ve el-Muğnî fî'd-Duafâ'sıdır. Hem sika ve hem de zayıf ravileri birlikte ele alan en önemli eserler İbn Ebî Hâtim'in el-Cerh ve't-Ta'dîl'i ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) Tehzîbü't-Tehzîb'i ve Takrîbü't-Tehzîb'idir. Bu çalışmaların yanı sıra Ravilerin İsim, Künye, Lakab ve Nisbeleri ile ilgili birçok eser ve müphem şahıs ve ravileri tanıtan eserler de yazılmıştır. Hadislerin Kaynağını Bulma Çalışmaları Tehzîb döneminde hadislerin, temel hadis kaynaklarındaki yerlerini kolayca bulabilmek için de müstakil kitaplar yazılmıştır. Bu çalışmaların en önemlileri Mizzî'nin Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf'ı ve Mustafa et-Tokadî'nin Miftâhu's-Sahîhayn'ıdır. Lügat Çalışmaları Hadislerde geçen garîb kelimelerin anlamını tesbit maksadıyla birçok kitap yazılmıştır. Bu kitapların en önemlileri Zemahşerî'nin el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs'i ve İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser'idir. Hadis Usulü Çalışmaları Tehzîb döneminde önceki dönemlerde yazılan hadis usulü kitapları esas alınarak fakat farklı tertiplerde olmak üzere birçok hadis usulü kitabı yazılmıştır. Bu kitapların en önemlileri şunlardır: İbnu's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadîs'I, Suyûtî'nin Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî'si, İbn Hacer'in Nuhbetü'l-Fiker'I, Tâhir el-Cezâirî'nin Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser'i, Cemâlüddîn el-Kâsımî'nin Kavâidü't-Tahtîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs'i, Nûruddîn İtr'in Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs'I ve Muhammed Accâc el-Hatîb'in Usûlü'l-Hadîs Ulûmuhü ve Mustalahuh adlı eseridir.

UZUN ÖZET CERH-TA'DİL İLMİ GİRİŞ

Hadisler nakledilen birer haber olduğuna göre, onları nakledenlerin güvenilir insanlar olduklarının bilinmesi icap eder. Bundan dolayı, hadis ilimlerinin odaklaştığı nokta, ravilerin güvenilir olup olmadıklarının tespiti yani cerh-ta'dîl ilmi olmuştur.

TANIMI, ÖNEMİ VE MEŞRUIYETİ

Hadis terimi olarak 'cerh'; "büyük bir hadis âliminin, kendisinde veya rivayetinde kötülenecek bir kusur bulunan ravinin rivayetini reddetmesi" demektir. Ta'dîl ise "ravinin rivayetini kabul etmeyi gerektirici sıfatlarla tavsif edilmesi" anlamında kullanılır. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle Müslümanların değişik fırkalara bölünmesinden sonra hadis uydurma faaliyetinin başladığı bilinmektedir. Zamanla bu faaliyet artarak devam etmiş, bunun üzerine muhaddisler, hadis rivayet edenlere hadislerini kimlerden aldıklarını sormak suretiyle, isnad sistemini yaygın ve dikkatli bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Neticede, hadis uyduran ve durumu şüpheli görülen kişiler muhaddisler tarafından açıklanmıştır. Şahıslar hakkında cerh-ta'dîl hükmü vermek, Rasûlullah, sahabe ve tâbiîn ile sonraki âlimlerin birçoğunda görülür. Cerh-ta'dîl, insanları kötülemek için değil, dini korumak için caiz kılınmıştır. Haberler sika yani güvenilir kişiler tarafından nakledildiği takdirde delil olarak kullanılabilir. Bir ravinin sika olup olmadığı cerh-ta'dîl ilminin ölçütleriyle belirlenir. Dünya işlerinde bile şahitlerin tezkiye edilmesi gereği, dinin kaynaklarından biri olan hadisleri korumak için ravilerin tenkidinin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Onların dinî-ilmî güvenilirlikleri ve naklettikleri hadislerin sahih olup olmadığı cerh-ta'dîl ilmi sayesinde ortaya çıkar.

DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadisleri nakletmeye devam eden sahabe içinde, dört halife başta olmak üzere ihtiyatlı hareket eden ve insanları hadis rivayet etmede dikkatli olmaya yöneltenler olmuştur. Bu dönemde, daha çok hadislerin anlaşılması ve ravilerin hafıza ve anlayış kabiliyetleri üzerinde durulmuştur. Yoksa onların 'hadis uydurma ve bile-bile yalan konuşma' ile itham edilmesi söz konusu değildir. Hz. Osman'ın hilâfetinde henüz bid'at fırkaları zuhur etmemişti. Onun şehit edilmesiyle (35/655) Müslümanlar gruplara bölünerek birbirine zıt iki büyük bid'at fırkası ortaya çıkmıştır: Hz. Ali'yi tekfir eden Hâricîler ve onun imamlık ve ismetini veya nübüvvet ve ulûhiyyetini iddia eden Râfîzîler. Sahabe arasında ihtiyatlı bir tedbir olarak zaman-zaman başvurulmuş 'isnad sorma faaliyeti', yalan ve uydurma haberlerin yayılması üzerine, tâbiîn döneminde raviler hakkında daha dikkatli araştırma yapmaya dönüşmüştür. Bu dönemdeki tenkidçiliğin en önemli özelliği, hadisleri siyasî ve itikâdî amaçlarla kullanma girişimleri karşısında, ravilerin zapt kusurları yanında adalet yönünden de tenkide tabi tutulmasıdır. Tebe-i tâbiîn dönemiyle hadis ve ravi tenkidçiliği yeni bir safhaya girmiştir. Zira muhtelif ilmî merkezlerde tenkidçilik ekolleri belirginleşmiş, ravi sayısı arttıkça tenkide uğrayanların sayısı da artmış ve çok sayıda münekkid hadis âlimi yetişmiştir.

CERH-TA'DİLE DAİR İLK TE'LİF ÇALIŞMALARI

Hicri ikinci asrın ortalarında başlayıp üçüncü asrın ilk yarısında artarak devam eden müsned, câmi ve sünen kitaplarıyla birlikte cerh-ta'dîl, ilel ve rical dair kitaplar da yazılmaya başlamıştır. Önce et-târîh adıyla anılan ve sika ve zayıf ravileri birlikte ihtiva eden birçok rical kitabı telif edilmiştir. İlk rical kitaplarına verilen diğer bir isim 'tabakât'tır. Günümüze ulaşan en eski rical kitapları; İbn Sa'd (ö.230/844) ve Halife b. Hayyât'ın (ö.240/854) Tabakât'ları ile Yahya b. Maîn'in (ö.233/847) Târîh'i, Ali b. el-Medîni'nin (ö.234/848) İlelü'l-hadis'i ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl'idir. Ali b. el-Medîni, Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in kitaplarında, rical bilgileri ile hadislerdeki illetlere dair malumat beraber işlenir. Bu yüzden adlarında genellikle 'marifetü'r-ricâl' ve 'ilelü'l-hadis' terimleri birlikte geçer. Daha sonra, ravilerin tenkid edilmeleri neticesinde haklarında sika-zayıf şeklinde açıklamaların yapıldığı dala cerh-ta'dîl, hadislerin sened ve metinleri üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde bazı kusurların gösterildiği dala ise ilelü'l-hadis denmiştir.

CERH-TA'DİL KONULARI

Münekkidde aranan özellikler Münekkid; iyi niyetli, tarafsız, doğru sözlü, cerh-ta'dîl sebepleri ile lafızlarını iyi bilen takva sahibi bir kişi olmalıdır. Ayrıca, tenkidde aşırı gitmemeli, gerektiğinde gereği kadar tenkidle yetinmeli, ravinin menfi ve müspet yönlerini birlikte zikretmelidir. Kendisi güvenilir olmayan âdil bir raviyi cerh edemez, etse de verdiği cerh-ta'dîl hükümleri kabul edilmez. Her türlü taassuptan, kin, haset, öfke ve rekabet gibi şahsi duygulardan kaynaklanan subjektif cerhler geçerli değildir. Ravide aranan özellikler Haberin kabul edilebilmesi için ravisinin adalet ve zapt

sahibi olması gerekir. Adalet, ‘ravinin yalan ve yalan şüphesinden uzak olması, dinî emirlere uyup yasaklardan kaçınması ve şahsiyetini küçük düşürücü hâl ve davranışlar sergilememesi’ demektir. Adalet vasfı için, ravinin Müslüman, âkil- bâliğ, mürüvvet (saygın kişilik) sahibi olması ve fısktan uzak durması gerekir. Zapt ise ‘ravinin öğrendiği hadisleri doğru bir şekilde muhafaza etmesi’ demektir. Ezberliyorsa hatasız ezberlemeli ve rivayet edeceğinde hiçbir değişiklik yapmadan nakledebilmeli. Defterine yazıyorsa doğru-düzgün yazmalı, tahrif-tashife karşı defterini iyi korumalı ve ondan doğru bir şekilde rivayet etmelidir. Hem adalet hem de zapt vasfını taşıyan ravi sika (güvenilir) kabul edilir. Sahih hadisin en önemli şartı, ravilerinin sika olmasıdır. Raviler hakkında cerh -ta’dil hükmü verecek kişilerde de sika olma şartı aranmaktadır. Tenkid sebepleri Ravinin cerhine sebep olan kusurlar, beşi adalet, beşi de zapt sıfatıyla ilgili olmak üzere on maddede (metâin-i aşere) ele alınıp incelenir. Adaletle ilgili tenkid noktaları ağırdan hafife doğru şöyle sıralanır: Yalancılık, yalancılıkla itham edilme, fisk, bid’at ve cehalet. Zapt kusurları da şöyle sıralanır: Çok yanılmak, gaflet, vehim, sika ravilere muhalefet ve hafızanın zayıflığı/bozukluğu. Ta’dil ve cerh mertebeleri Ta’dil ve cerh mertebelerinin tümüne yönelik şu açıklama yapılır: Ta’dilin ilk üç mertebesinde olanların hadisleri sahih, dördüncü mertebedekilerin hadisleri ise hasen olup bunlar delil olarak kullanılır. Ta’dilin son iki mertebesi ile cerhin ilk üç mertebesinde olanların hadisleri, senedde tek kaldıklarında delil olarak kullanılmaz, ama istişhâd (destek) için kullanılır. Cerhin son üç mertebesinde olanların hadisleri ise hiçbir şekilde kullanılmaz, onlar reddedilip atılır.

MUHTELİFU'L-HADİS İLMİNİN TANIMI

Bu ilim dalı İhtilafu'l-Hadis diye de bilinir. Muhtelif, sözlükte "muttefik'in zıddı olup "birbiriyle uyuşmamak, birbirine denk olmamak" anlamına gelen "ihtilaf" kelimesinin masdarından türetilmiş ism-i fail formunda bir kelimedir. Terim olarak muhtelifü'l-hadis, birbirine zıtmış gibi görünen hadisleri inceleyen, aralarındaki zıtlığın sebeplerini araştıran ve bu zıtlığı giderecek çözüm yollarını ortaya koyan ilim dalıdır. Muhtelifü'l-Hadis'in, ilk bakışta sadece hadisler arasındaki ihtilafı incelediği görülür. Hadislerin hem hadislerle hem de diğer delillerle ihtilafını ise Müşkilü'l-Hadis ilmi konu edinmektedir. Ancak hadis usûlcüleri İbnu's-Salâh'a uyararak bu iki ilmin arasını ayırmamışlardır. (Ayhan Tekineş, 2006: XXXI, 74) Biz burada konuların daha iyi anlaşılması açısından her iki ilim dalını ayrı ayrı ele alacağız. Muhtelifü'l-Hadis, birbirine zıtmış gibi görünen hadisleri inceleyen, aralarındaki zıtlığın sebeplerini araştıran ve bu zıtlığı giderecek çözüm yollarını ortaya koyan ilim dalıdır. Âlimler hadisler arasında görülen ihtilafı gidermek için cem' ve te'lif (buna haml, telfik ve te'vil de denir), nesh, tercih ve tevakkuf gibi yöntemler geliştirmiştir.

HADİSTEKİ İHTİLAFI GİDERME YOLLARI

Âlimler, hadisler arasında görülen ihtilafı gidermek için cem' ve te'lif (buna haml, telfik ve te'vil de denir), nesh, tercih ve tevakkuf gibi yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerin kullanılması ve sıralanmasında hadisçilerle diğer âlimler arasında teorik bazı farklılıklar bulunmaktadır. Burada ise hadisçilerin ihtilafı giderme yöntemleri sırasıyla ele alınacaktır. Şimdi bunları örnekleriyle birlikte görelim: Hadisler arası ihtilafı gidermenin dört yöntemi vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Cem' ve te'lif (الجمع و التالیف): Cem' ve te'lif, aralarında görünürde zıtlık ve çelişki olan hadisleri birlikte değerlendirerek yorumlamaya ve uzlaştırmaya çalışmaktır.

Nesh (النسخ) İhtilafı gidermede önemli bir yöntemdir. Nesh, önceki bir hükmü daha sonra gelen bir hükümle kaldırmak anlamına gelir. Aralarında ihtilaf olan hadisler cem ve te'lif edilemediği zaman bu metoda başvurulur.

Tercih (الترجیح) Aralarında ihtilaf bulunan hadislerden birinin nâsîh, diğerinin mensûh olduğu tespit edilemezse bu metoda başvurulur. Hem sened hem ravi hem de metinle ilgili pek çok tercih sebebi bulunmaktadır.

Tevakkuf(التوقف) Yukarıdaki çözüm yolları yeterli olmadığında bu metoda başvurulur. Bu metoda göre araları cem ve te'lif edilemeyen, yine aralarında nâsîh-mensûh ilişkisi ve herhangi bir tercih sebebi bulunmayan hadislerle amel edilmez, bir anlamda onlar askıya alınır.

MUHTELİFU'L-HADİS İLMİNİN KAYNAKLARI

Konuyla alakalı klasik ve çağdaş bazı önemli kaynaklar şunlardır: • Şafî. (1986). İhtilâfı'l-Hadis: Sahanın ilk eseri olarak bilinmektedir. Fikhî hadisler arasında görülen ihtilafı inceler.

• İbn Kuteybe (ö. 276). (1988). Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis: Mutezile'nin aralarında ihtilaf bulunduğunu iddia ettikleri hadislerle ilgili itirazlarına cevap vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Eserde hem hadisler arasındaki ihtilafı hem de hadislerle diğer deliller arasında görülen ihtilafı incelenmiştir.

• Tahâvî, (1987). Şerhu Meâni'l-Âsâr: Sahanın önemli bir eseri olup fikhî hadisler arasında görülen ihtilafı inceler.

• Tahâvî, Şerhu Müşkilü'l-Âsâr: Hacimli olan bu eser hem hadisler arasındaki ihtilafı hem de hadislerle diğer deliller arasında görülen ihtilafı inceler.

• İsmail Lütfi Çakan (1996). Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları

MÜŞKİLÜ'L-HADİS İLMİNİN TANIMI

Müşkilü'l-Hadis ise iki ayrı kelimenin birlikte kullanılmasıyla oluşan bir terkiptir. Müşkilü'l-Kur'ân terkihi "Kur'ân'ın müşkili, yani zor anlaşılan kısmı" anlamında olduğu gibi söz konusu terkip de "hadiste bulunan müşkil söz veya yer" anlamındadır. Bu ilim dalında ihtilaf eden iki hadisin değil, müşkil görülen bir tek hadisteki problemin nasıl giderildiği üzerinde durulur. Bu bir tek hadisteki problem Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olabileceği gibi üzerinde icma edilen genel ilkelere aykırılıkla da ilgili olabilmektedir. Ayrıca hadis ile ayet ve hadis ile akıl ve olgular arasındaki müşkülleri incelemek de bu ilim dalının konusudur.

MÜŞKİLÜ'L-HADİS İLMİNİN KAYNAKLARI

Bu ilmin kaynakları aslında Muhtelifü'l-hadis ilminin kaynaklarıyla aynıdır. Özellikle İbn Kuteybe'nin Te'vilü muhtelifi'l-hadis adlı eseri ile Tahavî'nin Şerhu Müşkilü'l-Âsâr adlı eseri bu ilmin önemli kaynakları arasındadır. Bunlarla birlikte biri klasik diğeri çağdaş iki kaynak daha yazalım:

- İbn Furek. (1985). Müşkilü'l-hadis ve beyanuhu,
- El-Kasîmî, Abdullah b. Ali en-Necdî. (1985). Müşkilâtü'l-Ehâdişi'n-Nebeviyye ve Beyânühâ,
- Konuyla ilgili bir de doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz. Tekineş, Ayhan. (2002): Hadisleri Anlama Problemi.

İLLET

Bir hadis terimi olarak illet, dış görünüşü itibarıyla sıhhatine zarar verebilecek herhangi bir kusur taşımayan hadisin, gerçekte sıhhatine zarar verecek gizli bir kusurunun bulunması anlamına gelmektedir. Hadis görünüşte sahih olduğu için onun illetli olduğunu söyleyebilmek bir muhaddis için en zor iştir. Zira genelde sika ravilerin naklettikleri hadiste illetin vuku bulduğu ifade edilmektedir. Muallel hadisi bilmenin yolu, hadisin bütün tariklerini toplamaktan, ravilerin ihtilaflarına bakmak, zapt ve itkanlarını (hafıza güçlerini) karşılaştırmaktan geçer. Hadiste illet tespiti hadis ilminin en önemli ve en güç bilinen konularından biridir. Yüksek anlayış, üstün hafıza, yüzbinleri aşan hadislerin metin ve isnadlarına derin vukuf sayesinde hadisin illetini keşfetmek mümkün olabildiği için Ali b. el-Medîni (ö. 234), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Buharî (ö. 256), Ebu Hâtim er-Razî (ö. 277), Darekutnî (ö. 385) gibi çok az hadisçi muallel bahsindeki bilgisiyle şöhret kazanabilmişlerdir.

İLELU'L-HADİS İLMİYLE İLGİLİ ÖNEMLİ BAZI KAYNAKLAR

Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Buharî (ö. 256), Kitâbu'l-İlel
- Müslim (ö. 261), Kitâbu'l-İlel
- Tirmizî (ö. 287), Kitâbu'l-İleli'l-Kebîr

GARİBÜ'L-HADİS İLMİ

Her dilde olduğu gibi Arapça bazı kelimeler de Hz. Peygamber sonrasında ses değişikliğine, kimisi anlam daralmasına, kimisi de anlam genişlemesi veya kaymasına uğramıştır. Bazı kelimeler ise daha az kullanıldığından, o dili konuşan çoğunluk tarafından bilinemez olmuştur. Bazı kelimeler ise anlam kapalılığı (**müphemiyet**) sebebiyle herkes tarafından anlaşılabilir olmuştur. Bu durum söz konusu kelimelerin açıklanması ihtiyacını gerektirmiş ve hadis ilimlerinden Garibü'l-Hadis ilminin doğmasına sebep olmuştur. Hz. Muhammed (s), Kur'an'ı insanlara anlatma ve açıklama noktasında, dil ve belagat açısından dönemin önde gelen şair ve hatiplerine meydan okuyabilecek yeterlilikte idi. Kur'an'ın üstün belagat ve dil özelliklerini kavrayacak ve insanlara aynı şekilde açıklayacak yeteneği vardı. Kendisine nazil olan Kur'an'ı müminlere tebliğ ederken Allah tarafından kendisine verilen yetki ve görevi çerçevesinde onu açıklıyor (**tebyîn**), teyit ediyor, umumunu sınırlandırıyor (**takyid**), hususunu genişletiyor (**tamîm**), yeni hükümler koyuyordu. Kısacası Hz. Peygamber, Araplar içinde dili en fasih konuşandı. Beyanı en açık olardı. İfadesi ve konuşması çok tatlı, ikna gücü kuvvetliydi. Kelimeleri yerli yerinde kullanır, cümlelerinde anlam düşüklüğü, anlamsızlık ve lüzumsuzluk bulunmazdı. Arapçanın lehçelerini de bilir, her kabileye kendi lehçesi ile hitap ederdi. İlahi ve semavi destekle delillerini en güçlü şekilde ifade eder, hasımlarına itiraz mecali bırakmazdı. Nitekim kendileri "Ben insanlara akılları ölçüsünde hitap etmekle, konuşmakla emrolundum." buyurmuşlardı. Hz. Peygamber Dönemi bu şekilde vefatına kadar devam etti. Sahabenin büyük bölümünün hayatta olduğu hicri I. asrın ortalarında hadislerin anlaşılmasında genel olarak problem olmadı. Bu kutlu nesil de Arapçayı doğru kullandı. İlk hicri asrın ortalarında fetihler başladı. Araplar Rum, Fars, Habeş, Nebat ve başka milletlerle karşılaşmış ve kaynaştı. Bu karşılaşma çeşitli kültür, din, mezhep ve dillerin iç içe girmesine, sonuçta da karışmasına sebep oldu. Hâliyle dile yabancı kelimeler girdi. Bu siyasi ve kültür ortamında doğan yeni nesiller Arapçayı, ihtiyaç hissettikleri en az seviyede öğrenmekle yetindiler. Tabiî nesli de sahabenin yolunu takip etti. Ancak bu neslin arasında en üstün seviyede dil bilgisi bilen, buna bağlı olarak da hadis rivayetinde sahabe kadar eksiksiz ve tam bilenlerin sayısı çok değildi. İşte bu dönemde A'cemî denilen farklı etnik kökenden gelen bir nesil Arapça konuşmaya başladı. Özellikle hadis ilmiyle uğraşanlar arasında Arap olmayanlar çoktu. Dolayısıyla Arapçayı iyi bilen ve koruyan kişiler sınırlı sayıdaydı. Bu açıdan hem Arap dilini kullanmada hatalar yapılmaya başlandı hem de bu dönemde bazı kelimeler az kullanıldığı için birçokları tarafından anlaşılabilir olmuştur. Hem Arapçanın, hem hadislerin garip kelimelerini açıklamak amacıyla dil ve hadis âlimleri garip kelimeleri açıklamak için eserler yazmaya başlamışlardı. Bu çalışmalar Garibü'l-Hadis ilminin doğmasına; zaman içinde de sistemleşerek sistematik bir ilmî disiplin hâline gelmesine zemin hazırlamıştı. Hadis metinlerinde geçen ve az (**nadir**) kullanımı veya çeşitli sebeplerle manası gizli kalmış olduğundan kolay anlaşılabilen, anlamı ancak Arap dilinde ve Garibü'l-Hadis alanında derinleşmiş âlimlerin açıklamalarına ve ilgili eserlerine başvurmakla anlaşılabilen kelimeleri konu alan hadis ilim dalına Garibü'l-Hadis denir. Garibü'l-Hadis meselesi Etbâu't-Tâbiîn Dönemi'nde gündem oluşturmuştur. Hicri birinci asırda Garibü'l-Hadis ile ilgili çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Ancak tartışmalı olsa da hadislerin garip kelimeleriyle ilgili ilk eser yazan Nadr b. Şümeyl el-Mâzenî (ö.203/819) olduğu belirtilmiştir. Aynı dönemde Ebu Bekr Hüseyin b. Ayyâş (ö.204/819), Kutrub (Muhammed b. Müstenîr) (210/825), Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.210/825) ve diğer âlimler de bu alanda eser yazmışlardır. Garibü'l-Hadis ile ilgili eserler hicri VII-VIII. (miladi XIII.-XIV.) asırlarda da yazılmaya devam etmiştir. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm, İbn Kuteybe ve Hattabî Garibü'l-Hadis ismiyle; Zemahşeri, el-Fâik adıyla, İbnü'l-esîr ise en-Nihâye adıyla bu konuda eser yazmışlardır. Günümüzde bu eserler basılmış olup kaynak olarak kullanılmaktadırlar.

ESBÂBU VÜRÛDİ'L-HADİS İLMİ

Hadisleri anlama ve yorumlamaya yönelik ilim dallarından biri de hadislerin söyleniş (**vürûd**) sebeplerini ele alan Esbâbu Vürûdi'l-Hadis ilmidir. Hz. Peygamber'in muradını isabetle anlayabilmek için hadislerin ne amaçla, nerede ve ne zaman söylendiğini tespit etmek önem arz eder. Esbâbu Nüzûl, Tefsir ilmüne nispetle ne ise hadis ilmüne nispetle Esbâbu Vürûdi'l-Hadis de odur. Esbâbu Nüzûl de aynı konuda rivayet edilen hadislerle bilinebilir. Önemi ve Tanıma Yolları Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis; hadislerin nerede, ne zaman ve hangi sebep veya sebeplerle söylendiğini veya ortaya çıktığını araştırır. Bu ilim, hadislerin anlaşılmasına yardımcı olurken hadislerin nâsih ve mensûhunu belirlemede, hadisler arasındaki ihtilafların çözümünde, tercih konusunda da belirleyici olur. Aynı şekilde,

hükümlerin illetlerini belirleme, müşkil ve mücmel olanlarını beyan; mutlakı takyid, mukayyedi tayin, umumu tahsis, hususi olanların da hususi olduğunu açıklar. Ayrıca hadislerin bağlamını kavramada da etkilidir. Hadislerin kişisel, tarihsel, toplumsal, kültürel ve coğrafi bağlamlarıyla doğru tespiti, tashihi, anlaşılması ve yorumlanmasında büyük katkı sağlar. Hadislerin sened ve metin tenkidi açısından da büyük önem taşır. Kısacası hadislerin anlaşılmasında vazgeçilmeyen bu hususları ve hadislerin özel ve genel vürûd sebepleri Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis ilmi sayesinde öğrenilebilir.

Tanımlı Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis ilmini şöyle tanımlayabiliriz: Hz. Peygamber'in söylediği sözlerini, yaptığı fiillerini ve onayladığı takrirlerini hangi amaçla, ne sebeple, nerede ve ne zaman yaptığını araştıran ve inceleyen hadis bilim dalıdır. Hadislerin vürûd sebepleri genellikle rivayet edilmemiştir. Rivayet edilenleri ise iki gruba ayırabiliriz: Hadisin bizzat içinde; başında, sonunda veya metnin içinde sebep rivayet edilmiştir. Örnek: Cibril hadisi; (Buhârî, İman, 37.) Sebep hadisin içinde rivayet edilmez; ya o hadisin başka bir tarikinde veya senedinde veyahut başka bir hadiste rivayet edilir. Örnek: Niyet hadisi. (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1.) İlgili Eserler Günümüzde baskısı yapılmış iki temel eser vardır. Bunlardan birisi Suyûtî (v.911/1505) tarafından yazılmıştır, ismi "Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis (el-Lüma' fî Esbâbi'l-hadis)"dir. Eser, fıkh konularına göre sıralanarak vürûd sebepleri belirtilmiş 98 hadisi ihtiva etmektedir. Diğeri de İbn Hamza el-Hüseynî (v.1120/1708) tarafından yazılan el- Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vürûdi'l-hadis isimli eserdir. Hadis

NESH İLMİ (İLMÜ NÂSİHİ'L-HADİS ve MENSŪHİHİ)

Nesh sözlükte; izale etmek, iptal etmek, nakletmek, değiştirmek, (**tebdil ve tağyir**) gibi manalara gelir. Âyet ve hadislerde nesh kelimesiyle aynı anlama gelen kelimeler de vardır:

Ref' (**hükümünü kaldırmak**), tebdil (bir hükmü başka bir hüküm ile değiştirmek),

Mahv (**sabit bırakmanın zıttı anlamında değiştirme veya neshetmek**), terk (Mesela Allah'ın farz kıldığı bir hükmü terk etmesi anlamında olduğu gibi).

Neshin terim anlamını şöyle tanımlayabiliriz: Şeri delil ifade eden bir hadisin/sünnetin hükmünün, daha sonraki bir nasla (**şeri delil ile**) kaldırılmasıdır. Hükmü kaldırılan hadise mensûh, kaldıran hadise de nâsih denilir. Hadisleri nesh açısından ele alıp inceleyen ilme de "İlmü Nasihi'l-hadis ve Mensûhihi" denir. Nesh konusu bizzat Kur'an-ı Kerim'de söz konusu olması sebebiyle Tefsir ilminin önemli ilim dalları arasında kabul edilmiştir. Kur'an ayetleri arasında neshin olup olmadığı, nesh vuku bulmuş ise kaç ayetin mensûh olduğu konuları müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur. Neshi kabul edenlerden Mensûh ayetlerin sayısını iki yüzün üzerine çıkaranlar olduğu gibi, beş ayete kadar indirenler de olmuştur. Nesh ilmi, Kelâm ilminin de mühim konuları arasında yer almıştır. Özellikle Allah'ın ilminde bir değişikliği (bedâ) ve cehli ifade edeceğini savunarak neshi reddeden itikadi mezheplerin görüşüne, özellikle ehl-i sünnet kelamcıları, "Değişiklik insanlar açınsındandır; Allah için söz konusu olan ebedî ve ezeliyettir. Bu açıdan da O'nun ilminde de bir değişiklik, önce veya sonra bilmezlik (cehl) olamaz. Allah nesh edeceği her şeyi ezelde biliyordu ve takdir ettiği zaman geldiğinde bunu peygamberleri aracılığı ile bildirdi. (beyan etti)" şeklindeki itirazları ile karşı çıkmışlardır. Mükellefler açısından şeri delillerin ameli hükümleriyle ilgilenen Fıkıh ilmi ve Fıkıh Usulünde ise nesh konusu, diğer ilim dallarına göre daha çok irdelenmiştir. Nesh meselesi hadis ilimleri arasında da önemli bir yer tutar. Çünkü Hz. Peygamber Dönemi'nde nesh söz konusu olmuştur. Bu açıdan hadisleri anlamak, yorumlamak, ihtilaflarını gidermek; bütün bunların ötesinde hadislerden hüküm çıkarabilmek için muhaddisin "Nasihu'l-hadis ve Mensûhuhu" ilmini bilmeden özellikle hadisleri dirâyet açısından anlayabilmesi mümkün değildir. Mensûh Hadislerin Bilinme Yolları

- 1- Bizzat Hz. Peygamber'in açıkça bildirmesiyle,
- 2- Sahabenin verdiği bilgilerle,
- 3- Hadislerin vürûd (söylenme, yapılma) tarihlerini bilmek yoluyla,
- 4- İcmâ ile.

Nesh Çeşitleri Kitab'ın, Kitab'ı neshi: Ayetler kuvvet dereceleri açısından eşit oldukları için biri diğerini veya diğerlerini nesh edebilir. Hadisin hadisle /sünnetin sünnetle neshi. Sünnetin Kitab'la neshi. Kitab'ın sünnetle neshi. İlk iki nesh çeşidini genel olarak âlimler (cumhûr) kabul etmekle birlikte, diğer iki çeşidinde pek çok ihtilaf söz konusu olmuştur.

ŞERHU'L-HADİS İLMİ

Şerh, sözlükte "bir şeyi kesmek, genişletmek" gibi anlamlara gelir. Sahabe, bazen hayatındaki bir problem veya kafasına takılan bir mesele için de Rasulullah (s)'a müracaat etmiş, konuyu kaynağından öğrenmiştir. Gereksiz ve lüzumsuz soru sormak yasaklandığından, bazı problemlerini çözmek için, özellikle çölde yaşayan Arapların (**bedevi**) gelip Hz. Peygamber'e soru sormalarını dört gözle beklemiştir. Hz. Peygamber bizzat kendisi, etrafındaki sahabenin dikkatini çekmek ve önemli olduğunu ihsas etmek için veya başka sebeplerle cevabını kendisinin verdiği sorularla sözlerini şerh etmiş veya açıklamıştır. Hz. Peygamber Dönemi Şerh Çeşitleri Hz. Peygamber'in ilahi mesajları mücerret tebliğ, tebyin ve tefsirinin yanında, kendi hadislerine dair açıklama türleri, hadis şerh ilminin ilk numuneleri mahiyetindedir. Tâbiîn ve Tebeü't-Tâbiîn Dönemleri'nde hadislerin tedvin döneminde daha çok hadis tahriri, sened ve ricâline dair meseleler ağırlık kazanmıştır. Metinden ziyade sened ve tahrice, hadisin turukunun çoğaltılmasına önem verilmiştir. Bu sebeple de metinler, hadise konu olan hâdiseye veya

hükümün bütün tafsilatına işaret etmek üzere sadece birkaç cümle ile işaretle yetinilmiştir. Hadislerin garip kelimeleri de bu dönemde açıklanmaya başlanmıştır. Sebeb-i Vürûd ve Garibü'l-Hadis ilimleri hadis şerh ilminin temelleri olarak ilk örnekleriyle bu dönemde çıkmıştır. Hadislerin dil (sarf, nahiv), edebiyat ve belagat açısından şerhini gerektirecek meselelerine dair kısa açıklamalar da yine bu dönemde şerh edebiyatına girmeye başlamıştır. Zaman içinde ilimler sınıflamasında “şerh” ilmi de yerini almıştır. Şerh Edebiyatı'nın Nitelikleri Şerh, şerhi yapılan kitap veya sözün kapalı kısımlarını açıklar, eksik yönleri tamamlanır, hatalarına işaret edilir, fikir, görüş, düşünce ve diğer edebî özellikler açısından şerhi yapılan eser tenkit edilir. Takdir edilen özellikleri öne çıkarılır. Şerh yapanın mezhebinin aleyhine olan müellifin fikirleri tenkit edilir, kendi mezhebinin görüşlerinin haklılığı savunulur. Kelime ve cümle tahlilleri yapılır, eser dil ve belagat açısından da değerlendirilir. Şerhler, genellikle meşhur olmuş o ilim dalının muhtasar eserleri için yazılmakla birlikte, ihtiyaca ve eserin şöhretine göre daha geniş hacimli eserler için de yazılmıştır. Şerh üzerine şerhler de yapılmıştır. Şerh üzerine yazılan eserlere, “haşiye” (ek açıklama veya ilave notlar), “haşiye” üzerine yazılan eserlere de “ta'lik” isimleri verilmiştir. İlk Meşhur Şerhler Hadislerin tedvin ve tasnifi, hicri birinci asrın sonunda başlayıp II. ve IV. asırda devam etmiştir. Bu hadislerin toplandığı hadis kitaplarına yazılan hadis şerhleri de II. (miladi IX.) asırda yazılmaya başlandı. Garibü'l-Hadis ile ilgili hadis lügatleri bu dönemin ürünleridir. Bu eserleri, IV. (X.) yüzyılda yani tehzib döneminde yazılan sistematik ve tam olan şerhler izlemiştir. Bu dönemin muhaddisi Hattâbî (v.388/998) hem Buhârî'nin Sahih'ine hem de Ebû Dâvud'un Sünen'ine şerh yazmıştır. Müteâkip asırlarda yazılan ve sayıları gittikçe artan hadis şerhlerinin ana kaynağını teşkil eden bu şerhler, hadis Şerh İlminin de yöntem olarak omurgasını oluşturmuştur. Hattabî'nin, Ebû Dâvud'un Sünen'i üzerine yazdığı şerh Meâlimü's-Sünen günümüze ulaşmış olup baskıları yapılmıştır. Kütüb-i Sitte'nin bütün kitaplarının ayrı ayrı şerhleri yazılmıştır. Özellikle Buhârî'nin Sahih'ine iki yüz civarında şerh ve haşiye yazılmıştır. Müslim'in Sahih'ine de pek çok şerh yazılmıştır. Özellikle İbn Hacer'in (v.852/1448) Buhârî'ye yazdığı “Fethü'l-Bârî” isimli eseri ile Aynî'nin (v.855/1451) yine aynı esere yazdığı, “Umdetü'l-Kârî” isimli şerhleri, hadis şerh edebiyatının zirvesini teşkil ederler. Hadis tahrir ve tenkidi, nesh gibi hadis ilimleriyle ilgili bütün ilimlere ilişkin meselelerin çözümü, hadislerin ricaline dair ayrıntılı bilgi, garip kelimelerin açıklaması, ihtilafların telifi, fıkhi hükümlerin çıkarılması, hadisten çıkarılan hikmetler ve ince mesajlar... gibi pek çok bilgi bu kaynaklarda yer almıştır. Bu açıdan söz konusu eserlere hadis ansiklopedileri de denilebilir.

Günümüz Hadis Şerhi veya Yorumu Günümüzde bir hadisi yorumlamak için şu hususları dikkate almak gerekir:

Hadis şerhinde yukarıda belirtilen klasik dönem hadis şerhlerinde temel olan konular öncelikle dikkate alınmalıdır.

Hadisler Kur'an ışığında değerlendirilmelidir.

Aynı konuda bütün hadisler birlikte ele alınmalı, “metin inşası” yapılmalıdır.

Hadisler, Muhtelifü'l-hadis ilmi ve diğer hadis ilimleri yöntemleri çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Hadisler, vârid olduğu bağlamlar, sebepler ve maksatlar ışığında değerlendirilmelidir (Sosyal, coğrafi, kültürel, psikolojik, tarihî bağlamlar ile örf-âdet, “tabii hâl”, cari kültür etkisi dikkate alınmalıdır.).

Hadisteki değişken vasıta ile sabit hedef birbirinden ayırt edilmelidir. Yani hadislerde asıl amaçlanan hedef ile bu hedeflere ulaşmak için Hz. Peygamber Dönemi'ndeki vasıtalar ayırt edilmeli, hedefler tespit edilmelidir. Çünkü sabit olan bunlardır. Hadislerin sıhhat derecesi iyi tespit edildikten sonra, lafızlarının delalet ettiği anlamlar da iyi tespit edilmelidir.

Hadisteki edebî sanatlar dikkate alınmalı; özellikle mecazla hakikat olanlar ayırt edilmelidir. Gaybî olan ile olmayan hadis hükümleri veya mesajları birbirinden ayırt edilmelidir. Ayrıca hadislerin manen rivayet edildiği gözden kaçırılmamalıdır.

Hadis şerhlerine dair günümüzde Türkçe yazılan veya tercüme edilen pek çok şerh vardır. Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadis kaynaklarından tercüme veya şerh edilmeyen eser neredeyse yok gibidir. Özellikle Konulu Hadis Projesi çerçevesinde yazılan ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan Hadislerle İslam, alanında önemli bir kaynaktır.

HADİS USULÜ

Tanımı Genel kabul gören anlayışa göre hadis, "Hz.Peygamber'in sözü, fiili ve takrîri" ile "Hz.Peygamber'in sözünü, fiilini ve takrîrini bildiren haber" manasına eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Usul (الأصول), Asl (الأصل) kelimesinin çoğuludur. Asl ise "temel", "esas", "kaide" demektir. Buna göre hadis usulü, "hadisin (sahih olanını olmayanından ayırmanın) temelleri, esasları, kaideleri" demek olur.

Hadis usulü şu şekilde de tarif edilmiştir: "Hadis usulü, hadislerin sonraki nesillere aslına uygun olarak nakledilebilmek ve sahihi ile zayıfını birbirinden ayırmak için ihtiyaç duyulan kurallar ve bunlarla ilgili ıstılahlardan bahseden ilimdir." Tedvin Öncesi Dönem Tedvin öncesi dönem olarak adlandırdığımız zaman dilimi, hadis usulünün konularını toplu bir şekilde ele almak amacıyla kaleme alınmış müstakil hadis usulü eserlerinin olmadığı dönemdir. Bu dönem sahabeden itibaren hicri 4. yüzyıla kadarki zaman dilimini kapsamaktadır.

Bu dönemde yazılan ve içerisinde hadis usulü bilgilerine değişik vesilelerle değinen eserlerin başlıcaları şu şekilde sıralanabilir:

- İmâm Şâfiî'nin er-Risâle adlı eseri
- İmâm Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh adlı eseri.
- Ebû Dâvud'un Risâle ilâ Ehli Mekke adlı eseri.

• Tirmizî'nin el-Câmî adlı eserinin İlel bölümü. Tedvin Sonrası Dönem Tedvin sonrası dönem ise hadis usulü konularını toplu olarak ele alan müstakil eserlerin ortaya çıktığı hicri 4. yüzyıldan sonraki dönem kapsamaktadır. Bu dönemde yazılan eserlerin genel özellikleri dikkate alındığında iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem mutekaddimûn dönemi; ikincisi ise muteahhirun dönemidir.

Mutekaddimûn Dönemi Mutekaddimûn dönemi eserlerinin genel özelliği verilen bilgilerin tıpkı hadis metinlerinde olduğu gibi senedleriyle birlikte zikredilmesidir. Bu eserlerde Hadis usulü konuları sistemli olarak başlıklandırılmış, ilgili konuyla alakalı olarak yazardan önceki âlimlerin görüşleri senedleriyle birlikte kaydedilmiştir.

Mutekaddimûn dönemi eserlerinin genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Konular "bâb" ve "nev'i" şeklinde başlıklara ayrılarak ele alınmıştır.
- Bilgiler senedleriyle birlikte kaydedilmiştir.
- Sonraki dönem eserlerinde yer almayan bazı konulara değinmiş olsalar bile usul konularının tamamına yer verilmemiştir. Muteahhirûn Dönemi Muteahhirûn dönemi hicri 5. yüzyıldan sonraki dönem kapsamaktadır. Bu dönemin eserlerinin genel özelliği bilgilerin senedsiz olarak aktarılması idi. Bununla birlikte bu dönemde kaleme alınan eserler içerik itibarıyla da hadis usulü konularını daha sistematik olarak ele almaya başlamışlardır. Muteahhirûn dönemini, kaleme alınan eserlerin genel mahiyeti itibarıyla, iki döneme ayırmak mümkündür.

Bunlar:

- İbnü's-Salâh öncesi dönem
- İbnü's-Salâh sonrası dönem. Muteahhirûn dönemi eserlerinin genel özellikleri ise kısaca şu şekilde sıralanabilir:

• Konular işlenirken sadece örnek olarak zikredilen hadislerde sened kullanılmaktadır. Bunların dışında bilgiler senedsiz olarak kaydedilmiştir.

- Konular ele alınırken farklı görüş ve değerlendirmelere de değinilmiştir
- Eserler yazıldıkları dönemdeki güncel gelişmelere de değinmişlerdir.

Son Dönem Hicri 14. asırdan günümüze kadar devam eden bu son dönemde bir uyanma ve ilmi faaliyetlerde canlılık gözlemlenmektedir. Bu dönemde kaynaklara dönüş ve yeniden ihya hareketleri ortaya çıkmış, bu çerçevede eski konularla birlikte yeni meselelerin de ele alındığı eserler kaleme alınmıştır. Bu dönemdeki çalışmaların en bariz özelliğinin eskiyi anlamaya çalışma yanında, yeni meselelere çözümler bulmak olduğu ifade edilebilir.

Hadis Çeşitleri Hadisler farklı bakış açılarına göre değişik birtakım isimlendirmelere tabi olmaktadırlar.

Bu farklı bakış açıları kabul ve reddi açısından ittisâl, ravi sayısı, sıhhat ve metnin kaynağı olarak ifade edilebilir. Kabul ve Reddi Açısından Hadis Çeşitleri Kabul ve reddi açısından hadisler **makbul** ve **merdûd** olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutulmaktadırlar. **Makbul Hadis** Gerek sened gerekse metin itibarıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olma ihtimali kuvvetli, dolayısıyla kabul edilmeye layık

olan ve kendisiyle amel edilmesi gereken hadise denir. **Merdûd Hadis** Gerek sened gerekse metin itibarıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olma ihtimali hiç olmayan veya ait olmama ihtimali kuvvetli olan, bu itibarla kendisiyle amel edilmesi kabul edilmeyen, **reddedilen hadise** denir. İttisâli Açısından Hadis Çeşitleri İttisali yani raviler arasında kopukluğun olup olmaması açısından hadisler muttasıl ve munkatî' olmak üzere iki kısma ayrılmaktadırlar. İttisali yani raviler arasında kopukluğun olup olmaması açısından hadisler muttasıl ve munkatî' olmak üzere iki kısma ayrılmaktadırlar.

Muttasıl Hadis: Seneddeki her ravinin hocasından muteber öğrenme yollarını takip ederek nakilde bulunduğu ve ravilerin arasında zaman ve mekân olarak bir kesintinin olmadığı hadise denir.

Munkatî Hadis: Senedi muttasıl olmayan hadise denir. Yani ravileri arasında zaman ve mekân itibarıyla bir kopukluk bulunan hadis demektir.

Metnin Kaynağı Açısından/ Muntehasına Göre Hadis Çeşitleri

KUDSÎ HADİS Kur'an ayeti olmadığı hâlde Hz. Peygamber tarafından Allah Teâla'ya izafe edilen bilgilere kudsî hadis denir. Kudsî hadisler ilahi veya rabbânî hadisler de denilmektedir.

MERFÛ' (مرفوع) HADİS Merfû' (المرفوع) ifadesi sözlükte yükseltmiş, kaldırılmış şey demektir. Bir hadis terimi olarak merfû' ise Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnad edilen söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir.

MEVKÛF (موقوف) HADİS Mevkûf (الموقوف) ifadesi kelime anlamı itibarıyla, vakfedilmiş, durdurulmuş demektir. Bir hadis terimi olarak ise sahabeye ait söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir.

MAKTÛ' (مقطوع) HADİS Maktû' kelime anlamı olarak kesilmiş, inkıtaya uyramış demektir. Bir hadis terimi olarak ise tâbiîne isnad edilen söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir.

Bu ünite de hadisleri, ravi sayısı/sened sayısı ve kaynağa/müntehasına yakınlığı açısından ele aldık. Böylece Allah Resulü'nden gelen rivayetleri değerlendirirken muhaddislerin ravi sayısı açısından hadisleri nasıl gruplandırdıklarını öğrenmiş olduk. Bunun bizlere sağlamış olduğu iki temel fayda bulunmaktadır:

1. Hadisçiler öncelikle hadisleri sahip oldukları özelliklere göre kategorize etmektedirler. Bu durum bizlere, hadisleri kolay bir şekilde gruplandırma imkânı sağlamaktadır. Bilimsel çalışmalarda bu son derece yararlı olan bir husustur. Çünkü raviler belli sayılarına göre tasnif edildiği zaman onları incelemek ve değerlendirmek, haklarında karar vermek daha kolay olmaktadır.

2. Hadislerin kaç tarikle bizlere ulaştığı son derece önemlidir. Tarik sayısı az olanla pek çok tarikle gelen rivayet arasındaki güven duygusu aynı değildir. Bu durum, bir hususta bir kişiden duyduğumuz bilginin bizde oluşturduğu inanma duygusu ile birkaç kişinin verdiği haber arasındaki inanma duygusunun aynı olmamasına benzer. Dolayısıyla hadisçilerin hadisleri tariklerine göre sınıflandırması bunların delil olarak kullanılmasında özellikle fakihlere çok büyük imkânlar sağlamış, yardımcı olmuştur. Çünkü bir fakih bir konuyu incelerken önüne gelen hadislerin kaç tarikle geldiğini öncelikle bilmek ister.

Bu açıdan bakıldığında, gündelik amellerimizin nasıl eda edileceği başta olmak üzere muhaddislerin fakihlere büyük hizmet sunduklarını görmekteyiz. Fakihler de bu delilleri ele almak suretiyle başta ibadetler olmak üzere hayatımızı tanzim eden hususların sağlam delillere dayanması için büyük çaba sarf etmişlerdir. Muhaddisler aynı hizmeti kelimelerin bilginlerine de sunmuşlardır.

1. **Mütevâtir hadis:** Bu ünite de ele alınan mütevâtir hadisin kısımları olan lafzi ve manevi mütevâtir konularının, yukarıda izah etmeye gayret ettiğimiz çerçevede ne kadar önemli olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır. Çünkü Allah Rasulü'nün bir uygulamasının veya sözünün bize lafzen veya manevî olarak aktarılmış olması çok mühimdir. Bu bilgi kesin bilgi arz edeceğinden dolayı hem iman etme hem de uygulama açısından bizlerde büyük bir güven duygusu oluşturur.

2. **Haber-i vâhid:** Haber-i vahide gelince, bu konu içerisinde dört hususu ele almış olduk: Meşhur, aziz, ferd ve garîb. Bu hadis türleri konum itibarıyla mütevâtir seviyesinde değildirler ancak hadisçilerin ortaya koymuş olduğu sıhhat şartlarını taşımaları durumunda böylesi hadislerle de amel edilmiştir. Çünkü bir haberin her zaman tevatür yoluyla gelmesi mümkün değildir. Gündelik hayatımızda da her duyduğumuzu mutlaka beş-on kişinin bize aktarmasını beklemeyiz. Güvenilir bir insandan gelmesi durumunda onun gereğini yaparız. Hadislerde de durum böyledir. Burada önemli olan, mütevâtir olmayan hadislerin sened zincirinde yer alan ravilerin durumudur. Güvenilir kimseler iseler bu hadislerle amel edilir, edilmiştir de.

a. **Meşhur hadis:** Şehr kökünden gelen meşhur, kelime itibarıyla insanlar arasında tanınan, bilinen anlamına gelmektedir. Dilimizde de bu anlamda kullanılmaktadır. Hadis terimi olarak ise "tevatür şartlarını taşımayan ve her nesilde ravi sayısı ikiden fazla olan veya üçten az olmayan hadis"tir. Bazı fıkıh bilginleri bu tür hadisleri müstefiz adını vermişlerdir.

b. **Aziz hadis:** Ahad haberlerin ikinci kısmı azizdir. Sözlük anlamı itibarıyla "değerli, kıymetli, şerefli" demektir. Türkçemizde "aziz dostum" derken aynı anlama vurgu yaparız. İstilahî olarak "her tabakada en az iki ravi tarafından rivayet edilen hadis"e denir.

c. **Ferd hadis:** Ferd lügatta bir, tek, yegâne manalarına gelmektedir. Türkçemizde kullandığımız "fert" kelimesi budur. Hadis ilminde ise hadisin tek ravi tarafından rivayet edildiğini belirtmek için kullanılan bir ifadedir. Bir hadisin metninin teferrüdünü yani tek ravi tarafından rivayet edilmesini tespit etmek, hem metin hem de sened açısından önemlidir. Çünkü hadisin başkalarıncı rivayet edilip edilmediğini belirlemek, metnini sıhhat yönüyle değerlendirmek ve en nihayet hakkında karar vermek açısından mühimdir.

d. **Garîb hadis:** Garebe fiili vatanından uzak kaldı, ailesinden ayrı düştü manalarına gelmektedir. Sıfat -ı müşebbehe olan garîb ise -dilimizde de kullanıldığı üzere- ailesi olmayan, yurdundan uzak kimse demektir.

İstilahî olarak garîb hadisin tarifi şöyledir: "Ravinin şeyhinden (hocasından) rivayetiyle tek kaldığı hadistir." Böyle bir hadis, yalnızlık yönüyle garîb'le benzeştiğinden bu adla isimlendirilmiştir.

3. **İtikadi ve amelî mezheplere göre mütevâtir ile haber-i vâhidin sunduğu bilginin değeri:** Kelâm ve usul bilginleri haberleri üçe ayırmaktadırlar: Doğruluğu bilinenler, yalan olduğu bilinenler, doğru veya yalan olduğu bilinmeyenler. Bu ayrıma göre mütevâtir haberler doğruluğu bilinenler grubuna

girmektedir. Zira bir haberin mütevâtir olması onun Hz. Peygamber'e kadar ulaştığının kesin olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle mütevâtir haber kesin bilgi ifade etmektedir. Hz. Peygamber'e aidiyeti kesinlik arz eden bir bilginin inkârı ise insanı küfre götürmektedir. Çünkü bu kişi bir anlamda Hz. Peygamber'in bizatihi kendisini yalanlamış olmaktadır. Burada inkâr derken haberin varlığını inkâr etmeyi kastetmekteyiz. Yoksa mütevâtir haberin varlığını kabul etmekle birlikte bunun nasıl anlaşılması gerektiği hususunda farklı bir düşünceye sahip olan kişi küfre nispet edilmez.

4. **Alî ve nazil isnad:** Bu konuda ele aldığımız konulardan biri de hadislerin kaynağa yakınlığına göre ele alınmasıydı. Burada hadisleri ali ve nazil olmak üzere ikiye ayırdık ve seneddeki ravi sayısının az olması başka bir ifadeyle bizimle Hz. Peygamber arasındaki kişi sayısının az olmasının hadisin sıhhati ve sağlamlığı hususunda büyük bir güvence sağladığını belirttik. Çünkü ravi sayısının az olması hata sayısının da az olma ihtimali anlamına geldiğini belirttik. Bununla birlikte bu durum mutlak değildir. Yani ravi sayısı çok olduğundan bunun anlamı o hadisin zayıf olduğu değildir. Yapılması gereken, her hadisin senedindeki ravileri tek tek incelemek ve metni de gerekli kriterler ışığında tahlile tabi tutmaktır.

SAHİH HADİS VE ÇEŞİTLERİ

Sahih Hadisin Tanımı Sahih hadis; adalet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şâz ve mualllel olmayan hadistir. Bu tanıma göre bir hadisin sahih olabilmesi için şu beş şartı taşıması gerekir:

- a) Râvilerin adalet sahibi olması,
- b) Râvilerin zabt sahibi olması,
- c) Senedin muttasıl/kesiksiz olması,
- d) Hadisin şâz olmaması,
- e) Hadisin mualllel olmaması.

Bir hadisin sahih olabilmesi için bu şartların hepsini taşıması gerekir. Sahih Hadisin Çeşitleri Sahih li -Zâtihî Sika râvilerin muttasıl bir senedle birbirlerinden rivayet ettikleri şâzz ve mualllel olmayan hadistir. Makbul râvilerin hepsi aynı derecede değildir. Adalet ve zabt sıfatlarını taşımada bazı râviler, bazılarında daha üstündür.

Bir hadisin sıhhatinin derecesi, râvilerinin adalet ve zabt sıfatlarındaki derecelerine göredir. Bu sebeple bir hadis, senedi muttasıl olup şâz ve mualllel olmamakla birlikte râvileri adalet ve zabt sıfatları açısından en üst derecede ise o, sahih li zâtihi olur. Sahih li-Ğayrihî Muttasıl bir isnâdla rivayet olunmuş, şâzz ve mualllel olmamakla birlikte râvilerinden birinin zabtının tam olmaması gibi bir eksiklik sebebiyle sahih olamayan, ancak bu eksikliği başka bir rivayetle giderilerek sahih derecesine çıkan hadistir.

HASEN HADİS VE ÇEŞİTLERİ

Hasen Hadisin Tanımı Sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber bir veya birkaç râvisinin zabtı, sahih hadis râvilerine nispetle daha az olan hadise hasen hadis denir. Hasen Hadis Çeşitleri Hasen li-Zâtihî Hasen li-zâtihî; adalet sahibi olduğu hâlde zabt sıfatı tam olmayan râvi veya râvilerin, muttasıl bir senedle, şâz ve mualllel olmaksızın rivayet ettikleri hadistir. Başka bir ifadeyle; sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber, râvilerinden bir veya birkaçının zabt sıfatı tam olmayan hadistir. Hasen li-Ğayrihî Hasen li-ğayrihî, bir veya birkaç râvisinin zabt sıfatının zayıf olması sebebiyle aslında zayıf olan, ancak zayıflığı başka rivayetlerin desteğiyle giderilerek hasen niteliğini kazanan hadistir.

ZAYIF HADİS VE ÇEŞİTLERİ Zayıf

Hadisin Tanımı Sahih ve hasen hadisin şartlarından bir veya birkaçını taşımayan hadise zayıf hadis denir. Buna göre bir hadis ya isnâdının herhangi bir yerinde kopukluk olması veya râvilerinden bir veya birkaçının adalet veya zabt yönünden tenkid edilmesi sebebiyle zayıf olur. Zayıf Hadisin Çeşitleri Zayıf hadisler isnâdda kopukluk sebebiyle göre mürsel, munkatı, mu'dal, mu'allak, müdelles kısımlarına; râvilerin adalet veya zabt kusuru sebebiyle ise metrûk, münker, mualllel, müdrec, maktûb, şâz, muzdarib, musahhaf ve muharref kısımlarına ayrılır.

1. Isnâddaki İnkıtâ/Kopukluk Sebebiyle Zayıf Hadis Çeşitleri Mürsel hadis Bir tâbiînin, "Hz. Peygamber (SAS) şöyle dedi." veya "Şöyle yaptı." veya "Huzurunda şöyle yapıldı." ifadeleri ile doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den naklettiği hadistir. Munkatı' Hadis Isnâddaki sahâbî râviden sonra bir veya peşpeşe olmamak şartıyla iki râvisi atlanmış olan hadise munkatı hadis denir. Isnâddan düşen râvinin kim olduğu bilinmediği için munkatı hadis zayıftır. Mu'dal Hadis Senedinden peş peşe iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadise mu'dal hadis denir. Mu'allak Hadis Isnâdının başından bir veya peşpeşe daha fazla râvisi düşürülerek daha yukarıdaki râviden nakledilen hadise, mu'allak hadis denir. Isnâdın başı, hadis kitabının müellifinin tarafıdır. Müdelles Hadis Bir kusuru veya genellikle hoş görülme bir özelliği gizlenip onların bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet edilen hadise, müdelles hadis denir.

2. Râvinin Cerhi/Tenkidi Sebebiyle Zayıf Hadis Çeşitleri Râviler on açıdan incelenerek cerhedilirler. Râvilerin cerhine/zayıf sayılmasına sebep olan kusura göre rivayet ettikleri hadislere farklı isimler verilmiştir.

Bu hadisler şunlardır:

Metrûk Hadis Hiçbir sikanın rivayetine aykırı olmaksızın yalancılıkla itham edilme (mütthem bi'l-kizb), çok hata yapma (kesretü'l-galat), çok dalgın olma (fartu'l-gafle), fasık olma (fisk) kusurlarından birini taşıyan râvinin tek başına rivayet ettiği hadise metrûk hadis denir.

Münker Hadis Zayıf bir râvinin, sika/güvenilir bir râviye veya râvilere aykırı olarak rivayet ettiği ve bu rivayetinde tek kaldığı hadise, münker hadis denir. Kendisine aykırı olarak rivayet edilen sika

râvinin rivayetine ise ma'rûf denir. Ma'rûf hadis sahih kabul edilir.

Muallel Hadis Dış görünüşü bakımından sahih olmakla beraber, bu sıhhati yok edecek gizli bir illete/kusura sahip olduğu anlaşılan hadistir. Bu hadislere ma'lûl de denilmiştir.

Muzdarib Hadis Bir veya birden fazla râviden birbirine aykırı şekillerde rivayet edilen ve aralarında, râvilerin adalet ve zabt sıfatları yönlerinden eşit derecede olmaları sebebiyle bir tercih yapılamayan hadislere muzdarib hadis denir.

Şâz Hadis Sika/güvenilir bir râvinin, kendisinden daha sika bir râviye veya râvilere aykırı olarak tek başına rivayet ettiği hadise şâz hadis denir. Kendisine aykırı olarak rivayet edilen daha sika/güvenilir râvinin veya râvilerin rivayetine ise "mahfûz" denir ve sahih kabul edilir.

Maklûb Hadis İsnâdında bir veya birkaç râvinin isim veya nesepleri veya metninde bazı kelime veya cümleleri takdim-tehir edilerek rivayet edilen hadise maklûb hadis denir.

Müdreç Hadis Hadisin râvilerinden birinin, sened veya metne herhangi bir maksatla bir ilave yapmasına ise idrâc denir. Sened veya metnine, râvilerden biri tarafından aslında bulunmayan bir şey eklenerek rivayet edilen hadise ise müdreç hadis denir. İdrâc denilen ekleme, hadisin ya senedinde veya metninde olur.

Musahhaf ve Muharref Hadis Sened veya metnindeki bazı harflerin noktaları değiştirilerek rivayet edilen hadise, musahhaf hadis denir. Sened veya metnindeki bir kelimedede hareke, harf ve yazı değişikliği yapılarak rivayet edilen hadise ise muharref hadis denir.

ZAYIF HADİSLE AMEL VE ZAYIF HADİSİ TANIMA YOLLARI

Zayıf Hadisle Amel Zayıf hadislerle amel etme konusunda her dönemde âlimler farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu farklı görüşler genel olarak üç grupta toplanmaktadır:

1- Zayıf hadislerle her konuda amel edilir. Yani zayıf hadis, ister ahkâm yani helal, haram, farz, vacib bildirsün isterse amellerin faziletleri ile ilgili olsun onunla amel edilir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd bu görüştedir. Ancak onlara göre de üç şart vardır.

2- Zayıf hadislerle hiçbir konuda amel edilmez. İçeriği ister helal-haram konularında olsun, isterse amellerin faziletleri konusunda olsun zayıf hadisle amel edilmez. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), Müslim, İbn Hazm (ö. 456/1063) ve Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (ö. 543/1148) gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir.

3- Zayıf hadislerle ahkâm konuları dışında, sadece amellerin faziletleri konusunda amel edilebilir. Âlimlerin çoğu bu görüştedir. Nevevî ve Aliyyü'l-Karî ise, âlimlerin bu görüşte ittifak ettiğini söylerler.

İbn Hacer, amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel edebilmek için şu üç şartın bulunması gerektiğini ifade etmiştir:

- Zayıf hadis, yalancı, yalancılıkla itham edilen ve fuşş-u ğalat sahibi yani çok hata yapmakla tanınan bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadis gibi çok zayıf olmayacak
 - Zayıf hadisin muhtevasının, Kur'ân-ı Kerim ve sahih sünnetten çıkarılan genel bir hükmün altına girmesi, yani İslam dininin genel esaslarından birine uygun olması
 - Zayıf hadisle amel ederken onun Hz. Peygamber'e kesin olarak ait olduğuna inanılmaması.
- Çünkü zayıf hadisin Hz. Peygamber'e ait olmama ihtimali söz konusudur.

YAYGIN (MÜŞTEHİR) HABERLER

İsnadı dikkate alınmaksızın sadece yaygınlığı esas alınan anlamında meşhur/müştehir hadis, belirli ilim dallarındaki şöhretine göre; “hadis âlimleri arasında meşhur”, “fıkıh âlimleri arasında meşhur”, “usûl âlimleri arasında meşhur”, “bütün âlimler arasında meşhur”, “halk arasında meşhur” şeklinde kısımlara ayrılarak ifade edilebilir. Yaygın Haberlerle İlgili Eserler Kur'an'la birlikte dinin temel kaynağını oluşturan sünnetin tespiti, ayıklanması ve korunmasında, tarihte eşi benzeri görülmemiş gayret ve mesai sarfeden âlimler, bu alanda da çaba göstermiş ve müstakil eserler te'lif etmişlerdir. Bu eserlerin ilk örneğini, et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ isimli eseriyle Bedreddîn ez-Zerkeşî (794/1392) vermiştir. Konu ile ilgili en meşhur eserler ise es-Sehâvî diye meşhur olan Muhammed b. Abdirrahman (902/1496)'a ait, el-Mekâsîdu'l-Hasene isimli eseri ile İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (1162/1749) tarafından kaleme alınan, Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs isimli çalışmadır.

UYDURMA HABERLER

Mevzû hadis tabiri, Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerin onun ağzından uydurulması anlamında kullanılmaktadır. Mevzû hadisler, muhtelak, bâtıl ve masnu kelimeleriyle de ifade edilmekte, hadis uyduran kimseye de vazzâ' denmektedir. Tarihçesi Hadis uydurma faaliyetinin başlangıcına dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bazılarına göre bu faaliyet ta bidayette, yani Hz. Peygamber Dönemi'nde başlamıştır. Ancak bu iddiayı doğrulayacak bir kanıt gösterilememiştir. Siyasi ayrışmalar neticesi başlayan hadis uydurma girişimlerinin, yalancılığı ile tanınan ve peygamberlik iddiasında bulunduğu nedeniyle katledilen Muhtâr es-Sekafî (67/687) zamanında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Siyasi ve itikadi ayrılıklar neticesine ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Mücessime, Müşebbihe, Kerrâmiye gibi mezhepler, kendi görüşlerini desteklemek, karşı tarafın fikirlerini çürütmek maksadıyla hadis üretirken diğer taraftan Emevi-Abbasi çekişmesinde de karşılıklı kendilerini öven ve karşı tarafı yeren hadisler uydurmaktan geri durulmamıştır.

Hadis Uydurma Sebepleri Tarihi boyunca görülen uydurma sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Mezhep ve İrk Taassubu
2. İslam Düşmanlığı
3. İslam'a Hizmet Etmek Arzusu
4. Şahsi Çıkar Sağlamak Düşüncesi

Uydurma Şekilleri

- Uydurdukları sözleri sahih hadislere karıştırmak,
- Bu sözlerin baş tarafına hadis âlimlerince makbul olan bir sened eklemek,
- Bu güne kadar kimsenin rivayet etmediği bir hadisi rivayet ediyormuş kanaatini uyandırmak için senedler üzerinde değişiklik yapmak,
- İki hadisin sened ve metnini birbirine karıştırmak,
- Seneddeki bir raviyi silip yerine kendi adını yazmak,
- Hiç karşılaşmadığı bir şahıstan hadis öğrendiğini iddia etmek gibi yöntemlerle hadis uydurmaya çalışılmıştır. Tanıma Yolları İslam âlimleri hadis uyduranları ve uydurdukları haberleri tespit edip onları teşhir etmekle kalmamış, bir rivayetin uydurma olduğunun alametlerini de belirleyerek, uydurma haberlerin İslam'a ve Müslümanlara verebileceği zararlar konusunda hassas davranılmasını temin etmeyi gaye edinmişlerdir.

Uydurma Hadislerin Alametleri ve Tanınma Yolları

- Lafızlarda veya manada bozukluk
- Güvenilir hadis kaynaklarında bulunmamak
- Kur'an ve sahih sünnete aykırı olmak
- Akla, his, müşahede ve tarihi olaylara aykırı olmak

Hadis Uydurucularını Tanınma Yolları

Uydurmacıların tanınması bazen bizzat kendi itirafından kaynaklanır. Bu ya takibat yoluyla ya da pişmanlık duygusu ile olur. Arkadaşlarının veya durumdan haberi olanlardan herhangi birinin haber vermesi de uydurmacıların tanınmasını sağlar. Uydurma Hadislerin Zararları Maksatları ne olursa olsun hadis uyduranlar bu faaliyetleri ile İslam'a ve Müslümanlara, belki de uzantısı günümüze kadar sirayet eden büyük zararlar vermişlerdir. Her ne kadar bunlara karşı ciddi önlemler alınmış olsa da hâlâ uydurma hadisler mesnet kılınarak üzerlerine hüküm bina kılınmaya çalışılmakta ve zihinler bulandırılmaktadır. Hadis Uydurma ve Rivayetin Hükümü Hz. Peygamber'e isnat ederek kasten yalan

söylemenin haram olduğu hususunda ittifak vardır. Fakat âlimlerin çoğunluğuna göre, ne şekilde ve hangi maksatla olursa olsun, kasten Hz. Peygamber'e yalan isnat eden, küfürden sonra en büyük günahlardan (kebâirden) birini işlemiş olur ve hiçbir rivayetine itibar olunmaz. Uydurma hadislerin, Müslümanları uyarmak, dini tahriften korumak ve öğretim maksadıyla; durumun açıklanması suretiyle nakledilmesinde sakınca olmadığı gibi bu bir vecibedir.

Uydurma Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler İslam'ı tebliğ görevini Hz. Peygamber'den devralmış bulunan âlimler, özellikle de muhaddisler, hadislerin istismar edilmesine imkân vermeyecek ilmî tedbirleri almaktan geri durmamışlardır. İsnad uygulaması sonunda hem sened hem de metin tenkidini büyük bir titizlikle gerçekleştirmişler ve bu alanda çok sayıda ilim dalları geliştirmişlerdir. Hadis rivayetinde isnad uygulamasını takiben hadisleri nakleden kimselerin güvenilirliklerini tespit amacıyla cerh ve ta'dil faaliyeti başlamıştır. Uydurma faaliyetlerinin önünü kesen isnad uygulaması ve cerh-ta'dil çalışmaları ile yalancı ravileri tespit edip teşhir eden İslam âlimleri, bir taraftan da sahih hadisleri müstakil kitaplarda toplamaya gayret etmişlerdir. Diğer bir ilmî tedbir de hadis diye uydurulmuş sözleri toplamak amacıyla eserler telif etmek olmuştur. Uydurma Hadislerle İlgili Eserler Uydurma hadislerle ilgili eserlerin genel başlığı el-Mevzûât'tır.

Yaygın olarak kullanılan mevzuat kitapları şunlardır:

- Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (597/1201) el-Mevzûât'ı
- Suyûtî'nin (911/1505) el-Leâli'l-Masnûa'sı
- İbn Arrâk'ın (963/1556) Tenzîhu's-Şerîa'sı
- Ali el-Kârî'nin (1014/1605) el-Esrâru'l-Merfûa'sı
- Şevkânî'nin (1250/1834) el-Fevâidu'l-Mecmûa'sı

UZUN ÖZET TEHAMMÜL VE EDA Hadis İlminde hadis öğrenimi için “zorlanarak yüklenmek” manasındaki “tehammül (تحمّل)”, öğretimi için de “bir görevi yerine getirmek” manasındaki “eda (أداء)” kelimeleri kullanılır. Hadis öğrenmek zor bir süreç olduğu için, bunu öğrenmenin zorluğunu gösteren ve “zorlanarak yüklenmek” manasına gelen tehammül kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime ile, hadis öğrenmek kastedilir. Tehammülü’l-Hadis, hadis öğrenmek demektir. Bir Müslümanın öğrendiği, tehammül ettiği hadisleri bir başkalarına öğretme sorumluluğu bulunduğu ve bunu öğretmek onun borcu olduğu için, öğretme işine de kinaye yoluyla “eda” denilir. Bu kelime Türkçede de kullanılır. “borcu eda etmek” bu kullanımlardan biridir. TEHAMMÜL VE EDA YOLLARI Hadisi tehammül eden kimsenin, tehammül ediş şekli ile başkalarına rivayet ederken kullandığı lafızlar son derece önem arz etmektedir. Zira bir hadisin bizzat hocadan öğrenilmesi ile, hocayla karşılaşmaksızın onun gıyabında veya vefatından sonra dolaylı yollardan alınması arasında fark vardır. İşte bir hadisin, hocadan doğrudan ya da dolaylı yollardan alındığını gösteren birtakım rivayet şîgaları bulunmaktadır. Hadis ilminde bunlara tehammül ve eda şîgaları denilir. Hadisin sıhhatine zarar verebilecek durumları tespit edebilmek için, hadisin tehammül ve edası esnasında kullanılan şîgalar önemli sıhhat göstergelerinden sayılmaktadır. Tehammül ve eda yolları kuvvetliden zayıfa doğru şöyle sıralanır: Sema’ >Kıraat> İcazet> Münâvele> Kitâbet> İ’lâm >Vasiyyet >Vicâde Sema (سماع) Sema’; hadis hocasının (şeyh) hadisleri okuması, talebenin veya talebelerin de (tâlib veya tullâb) bizzat ondan dinleyerek alması anlamına gelmektedir. Kıraat (قرائة) veya Arz (عَرْض) Bu metot; bilahare şeyhinden/hocasından rivayet edebilmek için hadisleri onun huzurunda okumaktan ibarettir. İcazet (إجازة) İcazet; sema ve kıraat olmaksızın hadis âliminin belirli şartlar dâhilinde bütün veya bir kısım rivayetlerini öğrencinin rivayet etmesine izin vermesidir. Münâvele (مناولة) Kendisinden nakil ve rivayet etmesi için hocanın, öğrencisine bir kitap veya yazılı bir metin vermesine münâvele denir. Kitâbet-Mükâtebe (كتابة- مكاتبة) Mükâtebe; hadis hocasının, rivayet hakkı bulunan hadislerinin tamamını veya bir kısmını yakında ya da uzakta bulunan bir kimseye yazıp göndermesidir. İ’lâm (إعلام) İ’lâm; hocanın hadis veya hadis kitabını öğrenciye göndererek bunları sema yoluyla aldığını ifade etmesi ve fakat rivayeti için izin verdiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamasıdır. Vasiyyet (وصية) Ölmek veya yolculuğa çıkmak üzere olan hocanın, rivayet izninden söz etmeksizin, kitabını öğrencilerinden birine vasiyet etmesidir. Vicâde (الوجادة) Bir hadis âliminin herhangi bir müellif veya ravinin el yazısı ile yazılmış kitabını veya bazı hadislerini bulup ele geçirmesine denir. Eda Şîgalarıyla İlgili Bazı Kısaltmalar • “حدثنا” eda şîgasının kısaltması; bazen “نا”, bazen “تنا”, bazen de “دنتنا” şeklinde yapılmıştır. • “أخبرنا” şîgasının kısaltması ise genellikle “انا” şeklinde yapılmıştır. • Bu arada, senedlerde bazen “ح” şeklinde bir kısaltma görülür. Bu kısaltma “hâ” diye okunup geçilir. Buna tahvîl “hâ”sı denilir ve senedin değiştiğini gösterir. • Senedlerdeki, “أخبرنا”, “سمعنا”, “أنا”, “قال” (Dedi ki...) kelimesi varsayılarak okunur ve tercüme edilir. TEHAMMÜL VE EDA MEKÂNLARI Hz. Peygamber ve Sahâbe Dönemi Rasûlullah Dönemi’nde devam eden öğretim faaliyetlerini belirli bir kurumla sınırlandırmak doğru değildir. Zira Hz. Peygamber, öğretim faaliyetlerine çoğunlukla mescitte devam etmesine rağmen, bu faaliyetler sadece mescitle sınırlı değildi. O bazen evinde misafirlere, bazen çarşıda-pazarda etrafını saranlara, bazen sadece hanımlara, bazen sadece erkeklere, bazen oyun oynayan çocuklara, bazen yolculukta, bazen savaşta velhasıl her yerde ve her zamanda, günümüz ifadesiyle 7-24, yani yedi gün yirmi dört saat her zaman ve mekânda İslam’ı öğretiyordu. Onun hayatında öğretim işlerinin yoğunlaştığı bazı mekânlardan da bahsedilebilir. Bunlardan biri yukarıda da değinildiği gibi Mescid-i Nebevîdir. Özellikle buradaki Suffa diye ayrılan bölüm, genç ve bekâr sahabilerden oluşan bazı talebelere tahsis edilmişti ve burada öğrenim gören talebelere Ashâbu Suffe denilirdi. Mescid-i Nebevî’ye ilaveten, Hz. Peygamber’in, nübüvvetinin ilk yıllarında tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu Dâru’l-Erkâm’ı (Erkâm’ın evi) da öğretim mekânları arasında sayabiliriz. Burası, sonraki dönemlerde de bir müddet öğretim faaliyetleri için kullanılmıştır. O dönemlerde Mescid-i Nebevî’nin yanındaki Dâru’l- Kurrâ diye isimlendirilen yeri de öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler arasında zikretmek mümkündür. Sonraki Dönemler İlk dönemlerde cami ve mescitler birer öğretim kurumu olarak kullanılırken zamanla her türlü İslami ilmin öğretildiği medreseler teşekkül etmiş, hatta bununla yetinilmemiş, zamanla sadece hadis öğretimine tahsis edilen dâru’l-hadis denilen medreseler de kurulmuştur.